

Csepeli György

A CSOPORTLÉLELEKTAN VÁZLATA

Oktatási segédanyag

Második kiadás
Változatlan utánnomás

Felelős kiadó a Népművelési Intézet igazgatója
Felelős szerkesztő: Vészi János
Szerkesztette: Gabnai Katalin
Készült 1979 áprilisában, 300 példányban
a házi nyomdában
Vezető: Fazekas Gábor
79.190

Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben, társadalmunk gyakorlata az élet minden területén fokozta a társadalomtudományok marxista szellemű, egyenjogúsítására irányuló igényt és sürgette a társadalomtudomány bekapcsolását az oktatás, a vezetés, a munkahelyi irányítás, a közművelődés, a tömegkommunikáció stb. területén. A szociálpszichológia valamennyi ága kivette a részét ebből a folyamatból. Ezen belül különös igények jelentkeztek a csoportokra vonatkozó, tudományosan rendszerezett ismeretek és elméletek iránt. Ez jórészt azzal indokolható, hogy az emberi élet egyik legszembetűnőbb, a hétköznapi élet szinte minden pillanatában kikerülhetetlen realitásáról van szó, és a csoport természetére vonatkozó hétköznapi tudás - ha nem is nélkülözi a hasznosítható elemeket - a tudatos gyakorlatban, elsősorban a pedagógusok, népművelők, a közművelődés szakemberei számára, - már nem elégitette ki az egyre fokozódó követelményeket.

Tudatában kell persze lennünk, hogy korántsem adhat a modern szociálpszichológia mindenre kiterje-

dő recepteket, csoportkezelési technikákat. Eredményei töredékesek, és sokban magukon hordozzák annak a társadalmi közegnek a bélyegét, melynek keretei között kialakultak, Nem jelenti a szaktudományos igények lebecsülését ha hangsúlyozzuk, hogy a szocialista társadalom feltételei között módosulnak a társadalomtudományok, így a szociálpszichológia elméleti-módszertani alaptételei is, tehát elvileg másképpen integrálódnak azok az eredmények, amelyek a polgári indíttatású szociálpszichológia vívmányai, A kritika azonban nem jelentett elutasítást, inkább értő és a mi társadalmi realitásaink iránt érzékeny - és nem spekulatív - felülvizsgálatot,

Nyilvánvaló, hogy ez a feladat jóval meghaladja egy ilyen rövidlélegzetű tanulmány kereteit. Nem árt azonban jelezni, hogy aki a csoportlélektan iránt érdeklődik, ingoványos vizekre téved, ahol egyszerre kell tudni kezelni a mindennapi élet legbanálisabb és az azok mögött meghúzódó, tudományosan ma még sokban tisztázatlan, de végsősoron történelmi és társadalmi szempontokon nyugvó szerkezeteket,

Tanulmányunkban mellőzni szeretnénk a szociálpszichológiában kötelezőnek vélt tudományos liturgiát és szóhasználatot, világos és közérthető feldolgozást kívánjuk annak adni, amit a csoportok mai szemmel tudományosnak minősíthető ismereti vázának tartunk. Reméljük, hogy a felhasználásban a szöveg szempontjai bővülnek és termékeny kíváncsiságra ösztönöznek, mely utóbb a szöveg átdolgozásának, bővítésének, a gyakor-

lat igényeinek megfelelő kiigazításának is az alapját képezhetik. Ne megfellebbezhetetlen igazságokat lássunk tehát ebben a vázlatban, inkább rendszerezési szempontokat, támpontokat, melyek érvényét a tapasztalatnak kell hitelesítenie. Az intuíció nyersanyag híján lírai révedezésekbe tévedhet, kell tehát egy kiindulási alap, mely természeténél fogva - tudományos produktumról lévén szó - csak dedukciós szerkezetű lehet.

A csoport kategóriájáról

Mióta a termelés és a fogyasztás közösségében emberek élnek a földön, a csoportok ténye feltehetően mindig is a legbanálisabb tapasztalatok egyike közé tartozott. De vajon mi lehetett az oka annak, hogy ez a tapasztalat olyan későn - jószerivel csak a XIX-XX. század kapitalista társadalmában - lett tudományos vizsgálódás tárgya? A természeti élet banális tapasztalatai jóval korábban kitermelték tudományos reflexióikat, és ezek eredményeként jött létre korszerű természettudományos világképünk, mely Galilei óta szakadatlanul bővül, újabb és újabb lélegzetelállító eredményeket produkál. A társadalomra vonatkozó képünk fejlődése jóval későbbi eredetű, és korunk ideológiai harcának egyik központi kérdése. Azon senki sem vitatkozik többé, hogy a Föld kering-e a Nap körül vagy megfordítva, de annál hevesebb tudományos viták tárgya, hogy a társadalom objektív, törvényeknek van-e alávetve vagy sem, hogy az individualitás lényegileg önálló, vagy társadalmi természetű, hogy a történelem vak erők játéka vagy teleologikus, meghatározott cél felé törő folyamat, hogy az akarat szabad-e vagy determinált, stb.

A marxista-leninista társadalomelmélet az osztályharc szülötte, s mint ilyen meghatározott értékek és eszmények elkötelezettje. Tételeinek megfelelően a társadalomtudományok mindig az adott tár-

sadalmi harcok és antagonizmusok szorításában léteznek, és ennek során nemcsak leírnak és megállapítanak. hanem tevékenyen be is avatkoznak az életbe. Eszméként behatolva a társadalom tömegeibe anyagi erőként működnek. A maguk szerény módján a szociálpszichológiai gondolatok is ezt teszik. Nincsenek tehát tértől, időtől, történelemtől és társadalomtól független szociálpszichológiai igazságok sem.

Ez a helyzet a csoport fogalmával is. Az emberi csoport mint tudományos probléma úgy merült fel, hogy a kapitalizmus széttörte azokat a korábbi együttélési formákat, melyek nem tették problematikussá az egyén és a többi egyén viszonyát, nem állították szembe az egyént egy elvontnak tűnő egységgel, a társadalommal. A kapitalizmus az árukkal együtt a piacra dobta az emberi képességeket is, és a munkamegosztás keretén belül az egyén egyszerre csak szabadnak tudta magát, azaz szabadon választhatta meg, hogy hol, mikor, mennyiért és mit ad el önmagából. Ilymódon tett szert a maga egyéni tudatára, mely az eredeti társadalmi közösségek éltető köldökzsinórjától elvágva szükségzerűen magányos, "vak dióként dióba zárt" tudattá alakult.

Az egyéni izoláció történelmileg létrejött produktum, mely a maga valóságában sosem lehet teljes, hiszen az egyének piaca, az egyének kialakulása és az egyének közötti kapcsolatok és kommunikációk szüntelenül az egyén eredendő társadalmiságáról bizonykodnak. De az egyén tudatából tekintve a folyamat vissza-

vonhatatlannak tant, Kereste tehát azokat a szálakat, melyek megbillent egységét, csonka azonosságát helyreállíthatták volna.

A visszaszerveződés /reintegráció/ egyik módja az úgynevezett 'társadalmi nagycsoportok' léte. Nem véletlen, hogy az árutermelés térhódításával együtt jelent meg a legátfogóbb, pszichológiailag átélhető kategória, a nemzet, kiszorítván /történelmi távlatban/ a maga fejtetőre állított módján még eredeti közösségi funkciókat ellátó vallást. A társadalmi nagycsoportokkal történő azonosulás segítségével végbenő reintegráció másik módja az osztály-hovatartozás vállalása. Korunk forradalmi munkásmozgalma arról tanúskodik, hogy az osztálykategória növekvő szerepet játszik, de ugyanakkor nem elhanyagolható a potenciálisan ellenforradalmi társadalmi nagycsoportalakulások léte sem.

Az élet szüntelenül termel újabb és újabb társadalmi nagycsoportokat, melyek nem feltétlenül polarizálhatók a forradalmiság-ellenforradalmiság tengely mentén, de szerepük a mindennapi életben óriási /nemi, nemzedéki, foglalkozási, etnikai, regionális stb, jellegű társadalmi nagycsoportok/. Bármilyen féle és típusú társadalmi nagycsoportról is legyen szó, a sokféle ismertetőjegy közül empirikus /tudományos-tapasztalati/ szempontból nézve az a legfontosabb, hogy a társadalmi nagycsoport tagjait szimbolikus közösség fűzi csak össze, tagjaik személyesen átélhető szférája szükségszerűen kisebb mint a

társadalmi nagycsoportok egésze.

Kézenfekvő tehát, hogy csoportlélektani vázlatunkban a társas kiscsoport meghatározását, most egyelőre minden egyébtől eltekintve, tagjaik személyes szférájából kiindulva próbáljuk elvégezni. A társadalmi kiscsoport összes tagja személyes voltának teljességében része a csoportnak. Hogy a kiscsoport elkülönült a nagycsoporttól, az nem független az individualitás társadalmi-történelmi okokkal magyarázható /legkorábban az antikvitásban, de igazán modern értelemben véve a reneszánsztól számíthatóan megjelenő/ kialakulásától. A még az istentől is magára hagyott egyén elsődleges támasza azon személyek közvetlen köre, akikkel személyes ismeretségben, érintkezésben és közlésben /interakcióban és kommunikációban/, szeretve és gyűlölve éli a maga életét. Az emberi csoport a társadalmi viszonyokat hordozó és megtestesítő kölcsönhatások, tevékenység és aktivitásmódok, különböző rendű és rangú kooperatív aktusok térben és időben szerveződő csomópontja" – írja Pataki Ferenc, léte tehát történelmi-társadalmi alapokon nyugszik, de ezzel egyidejűleg ha már létrejött, és szükségszerű volt hogy létrejöjjön, sajátos önállóságra tett szert, melynek strukturális és dinamikus jegyei vizsgálhatók és leírhatók. E vizsgálatok és leírások összessége a csoportlélektan.

A csoportlélektan kialakulásáról

A csoportokra vonatkozó hétköznapi tudás tudományos tudássá szerveződésének folyamata a kapitalizmus későbbi korának terméke, amikor az egyének piacon külterjes */extenzív/* módon tovább már nem volt bővíthető. A mezőgazdaságból elfogyott az ember, az ipar ugyanakkor mohón sóvárgott kihasználható munkaerő után.

Az Egyesült Államok került először szembe azal a problémával, hogy az extenzív tartalékok végső kihasználása után milyen módszerrel oldhatná meg termelőerői bővítését, miként lábolhat ki a fenyegető és később be is következő hatalmas méretű gazdasági válságból. A megoldást mind a termelés, mind a fogyasztás területén az intenzív szakaszra való áttérés révén találták meg. Az emberi csoportok azért léptek elő tudományos problémává, mert az ipari termelőerők intenzív fejlődési szakasza által felvetett termelési és fogyasztási kérdések ezt megkövetelték.

A csoportlélektan történetét szűkebb keresztmetszetben tekintve három fontosabb összetevőről szólhatunk, melyek eredményeként a 30-as évek végére már lényegében egységes csoportlélektani törzsanagról beszélhetünk.

Az első jelentős kezdeményezés egy üzemlélektani vizsgálatsorozathoz kapcsolódik, mely eredetileg az

egyedi munkás és a munkaszituáció egyes fizikai sajátosságai között kereste az összefüggést. Ebben a megközelítésben a termelékenység problémája mint fáradásprobléma merült fel, s az volt a kérdés, hogy melyek a munkavégzés ideális fizikai feltételei. A vállalatnál, ahol a vizsgálatokat végezték, finom, jó látást igénylő szerelési munkák voltak többségben. Miután kiválasztották a vizsgálatokban részt vevő munkacsoportot, elkülönített helyre ültették őket. és részletesen kikérdezték őket minden egyes kísérleti változat bevezetése után. Egyszóval ezer és más módon az értésükre adták, hogy a hatalmas üzem dolgozói közül velük külön foglalkoznak, velük kísérleteket végeznek. A kísérletek éveken át folytak.

Az egyik kísérlet azt a kérdést célozta megválaszolni, hogy milyen összefüggés van a munkaterem megvilágításának erőssége és a munkateljesítmény között. Magától értetődőnek tűnt az a hipotézis, hogy ilyen precíz, a látást alaposan igénybe vevő munka esetében a megvilágítás igen alaposan latba esik, hiszen sötétebb helyiségben nehezebb, világosabb helyiségben könnyebb dolgozni. A feltételezés annyiban igaznak bizonyult, hogy a kísérleti munkacsoport teljesítménye valóban nőtt a nagyobb megvilágítás hatására. Ekkor fokozatosan csökkenteni kezdték a megvilágítást, és az eredmények meglepetést hoztak. Ugyanis a teljesítmény most nem csökkent, hanem meredeken nőtt. Az egyre tűrhetetlenebbé váló objektív munkafeltételek ellenére a kísérletben résztvevő nők fokozták teljesítményüket, többet és pontosabban

teljesítettek mint valaha is annak előtte,

Elton Mayo hárult az a feladat, hogy ezt az ellentmondást kimagyarozza. Arra gondolt, hogy kell legyen valami ellensúlyozó tényező, mely kiegyenlíti az objektív feltételekben bekövetkező romlást, és ösztönzőleg hat a munkateljesítményre. A munkásnőkkel készített interjúk elemzésekor egyértelműleg kiderült, hogy ez az ösztönző tényező egy addig figyelembe nem vett társadalmi jellegű hatás. A kísérletben résztvevő munkásnők ugyanis úgy érezték, hogy az üzemen dolgozó névtelen ezrek tömegéből a kísérleti csoportba kerülve velük személyesen foglalkoznak. Az üzemen kiváltságos helyzetre tettek szert, önbecsülésük nőtt, kevésbé érezték magukat fogaskeréknek egy nagy gépezetben. Társaik is más szemmel kezdték rájuk nézni, nőtt az üzemen belül élvezett tekintélyük. Mind ezért fokozott teljesítménnyel fizettek, függetlenül attól, hogy az egyre nagyobb testi megerőltetéssel járt.

Mayo "felfedezése" tehát a személyes megközelítés, a személyesen átélt szűkebb körű csoport-hovatartozás, és azon keresztül az egyéni becsvágy, az önérzet előtérbe helyezéséből állt. Ha a "józan ész" szempontjából elfogulatlanul nézzük Mayo gondolatát, nem annyira "felfedezésnek" mint inkább friss-szemű, épkezláb meglátásnak kell tartanunk azt. Hiszen mióta a feudalizmus, és az azzal járó pszichológiai kötöttségek/az engedelmesség, és a hiten alapuló feltétlen odaadás/ megszűntek, a mindenkori társadalmi el-

várásoknak megfelelően alakuló "emberi természet" gyökeresen átalakult, és ezen belül a kapitalista társadalmi viszonyok egyik legnagyobb pszichológiai vívmánya, az elvben "szabad" választásaiért felelős egyén került a súlypontba.

Az emberi kapcsolatok /humán relations/ irányzata az egyénnel mint az adott munkamegosztási szisztéma láncszemével foglalkozik, abból nem kiszakítani akarja, hanem csak komfortosabbá kívánja tenni helyzetét. Az egyén személyére és csoportjára fektetett hangsúly nem az egyén közösségi természetét, társadalmi küldetését jelenti - mint a marxista közösségi pszichológiában -, hanem az adott társadalmi viszonyok kínjainak "finomítását", a munkások emancipációs törekvéseinek gyengítését. Másfelől tagadhatatlan, hogy reálisan létező, sok probléma forrását jelentő szférát emelt be a vizsgálódás fénykörébe, hiszen éppen a szocialista társadalomépítés gyakorlata tanúsodik arról, hogy korántsem automatikusan és magától értetődően kerül a termelő ember a figyelem középpontjába: az emberi méltóság, a személyes érdeklődés igénye a szocialista termelési viszonyok között dolgozó munkásban is megvan, és tudatos figyelem, törődés híján elégedetlenséget, közömbösséget, elfásulást eredményez.

A másik jelentős csoportlélektani forrás Jacob Moreno nevéhez fűződik. Moreno az Osztrák-Magyar Monarchia erdélyi szegletében született, a művészet és a pszichológia között tétovázott, amikor bekerült az

első világháborúba. Egy hadifogolytábor lakójaként arra lett figyelmes, hogy a barakkok életét mennyi súrlódás, torzsalkodás szerencsétlen agresszív megnyilvánulás keseríti meg. Elég ha csak Kuncz Aladár franciaországi internáltokról szóló regényére gondolunk, és mindjárt látjuk, hogy rendkívül sok objektív tényező teszi ezt indokolttá, Moreno érdeme azonban, hogy ezen felül is képes volt észrevenni, hogy van egy szociálpszichológiai természetű tényező is, mely tovább súlyosbítja az amúgyis tűrhetetlen helyzetet. Az az ötlete támadt, hogy a tábor barakkjainak összetételét az érdekeltek saját kívánságainak megfelelően is össze lehetne állítani, és ezáltal csökkennének a negatív jelek, a közös sors emberileg elviselhetőbbé válna,

Amikor Amerikába került, Morenot azzal a problémával keresték meg a Hudson Leánynevelő Intézet vezetői, hogy mit tehetnének a tűrhetetlenül megszapordott intézeti szökések ellen? Kézenfekvőnek tűnt az ötlet alkalmazása. Rendezzék át az intézet lakószobáinak összetételét, ne önkényesen, hanem a lakók saját akarata alapján szervezzék meg az egyes szobákban lakó csoportokat. És valóban, az átszervezés eredményeként drasztikusan lecsökkent a szökések száma, nőtt az intézet kényszerű bennlakóinak elégedettsége,

A morenoi gondolat a szociometriának nevezett csoportlélektani irányzatba torkollott, mely a csoportot alkotó egyének egymáshoz fűződő kapcsolatainak

érzelmi színezetét, a viszonzott vagy viszonzatlan ellenszenvекből, rokonszenvекből szótt spontán természetű hálót teszi meg az emberi csoportok alapjának.

Itt is megismételhetjük az "emberi kapcsolatok" Irányzata kapósán mondottakat, hogy nem örök emberi térvénnyel állunk szemben, nyilvánvaló, hogy a szociometriai megközelítés csak olyan csoportok esetében alkalmazható, melyek bizonyos mértékig, szabad autonóm egyénekből állnak, kiknek objektív lehetőségük van a választásra. Jóllehet ez a választás - mint a későbbiekben még látni fogjuk - korántsem olyan "szabad" mint a madár repte, de annál jóval szabadabb mint az Emberi Jogok Nyilatkozatát megelőzően a történelemben bármikor volt. Nyilván nem arról van szó,, hogy az emberek egymásközti rokonszenvének és ellenszenvének a jelensége az utóbbi egy-két száz év történelmi terméke /feltehető, hogy jóval korábban alakult ki/, de az igencsak valószínű, hogy mint tudományos felismerés és mint társadalmilag általános jelenség a kapitalizmus társadalmi viszonyainak gyümölcse. Aligha képzelhető el a jövőben olyan társadalmi formáció, mely ebben a tekintetben visszafejlődésre vezethet, Így a jövőben csak fokozódhat a csoportokban felismert rejtett érzelmi hálózatoknak a ezerepe, annál is inkább, hiszen minél szabadabb az ember a természeti és társadalmi gyötrelmekről, annál nagyobb lehetősége van az önmegvalósításra, az értelmes életre, mely közösség, társ híján elképzelhetetlen, utóbbi pedig tudatos szempontokat, tudományos támpontokat kivan. Ebben lehet segítség a szociomet-

riai látásmód.

A csoportlélektan harmadik forrása Kurt Lewin életműve. Lewin Kelet-Poroszországból érkezett a "berlini egyetem lélektani tanszékére, ahol 1930-ig máig érvényes és fontos lélektani vizsgálódásokat folytattott. A fasizmus európai térhódítása kényszerítette emigrációba, és Amerikában telepedett le. Ott alapította meg a csoportdinamikai iskolát, mely elméletileg a legigényesebb, gyakorlatilag pedig a legambiciózusabb volt. Ő tisztázta az emberi csoportok természetére vonatkozó "tyúk-tojás" problémát, nevezetesen azt, hogy mi az egyén és a csoport viszonya. Az "emberi kapcsolatok" irányzat pragmatikus lévén megelégedett a személyesség tételének leszögezésével. A szociometriai irányzat archimédeszi pontja a csoportban választó /szerető vagy gyűlölő/ egyén volt. A csoportdinamikában jelent meg először az a gondolat, hogy a csoport sem kevesebb, sem több mint részeinek összege, hanem más minőség mint azok.

Hogy mennyire a tudomány világában járunk, azt mi sem igazolja jobban, hogy hétköznapi ésszel már aligha tudnánk ezt a tételt kikövetkeztetni. A magunk világába zárva, külső csoportokat szemlélve szívesen hajlunk arra a feltételezésre, hogy az illető csoport "minden tagja egyforma", a csoport felszippanjtja tagjai egyéniségét. A magunk tapasztalatából ismert csoportok esetében viszont éppen ellenkezőleg gondolkozunk, azt valljuk, hogy a mi csoportunk - magunkat is beszámítva - csupa egyéniségből áll, akiket nem lehet

és nem szabad "egy kalap alá venni". Ami a csoportok társadalmi tényét illeti, két azonos rendű, de a maga minőségében különböző jelenséggel állunk szemben, a csoporttal és az egyénnel. A kettő közötti összefüggés nem statikus, hanem dinamikus, az egyén létének tere a többi egyén, az egyén a csoportjától függ. De függése nem egyirányú, ő is hat a csoportra. Sem egyik, sem a másik nem önálló tehát, hanem viszony, melyet adott esetién egyénnek, adott esetben csoportnak nevezünk;

Ezek az elméleti felismerések alapozták meg a csoportdinamika gyakorlati sikereit. A különböző csoportok vezetésének kérdései, a csoportok közötti konfrontációk kezelése, a csoportokban lehorgonyzott egyének gondolkodásának, véleményének megváltoztatása, nevelése stb. terén a csoportdinamikai irányzat jelentős sikereket könyvelhetett el a 4-0-es években,

A fenti három irányzat az ötvenes évekre már nem vált el egymástól, és virágkorát élte. A feltárt jelenségek, és az azok természetét magyarázni kívánó elméletek légiónyira szaporodtak. Ezzel egyidejűleg azonban megsokasodtak a terméketlenség, a kiüttalanság, sőt az útvesztés jelei is /ezalól, ha késve is, de a szociálpszichológia egésze sem kivétel/i A hamar "akadémiai" diszciplinává szerveződött csoportlélektannak megjelentek a reformátorai is. A laboratóriumokban kikísérletezett elvont modellek helyére a 60-as és 70-es években az ad hoc szerveződő valóságos csoportok dinamikus, az önismeretet szervesen

tételező és fejlesztő tanulócsoporthok, a személyes érzékenységet élező csoportok. léptek.

Formális és informális csoportok

A kiscsoport kategóriáját a nagycsoport kategóriájával szembeállítva vezettük le. Eljárásunk nem volt jogtalan, de elképzelhető más szempontú megközelítés is. Ki-ki a maga tapasztalatából elő tudja sorolni azokat a csoportokat, amelyek a társadalmi kiscsoport valamennyi sajátosságával rendelkeznek, azonban mégsem az, illetve nemcsak az. Talán egyetlen egy tekintetben különböznek igazán az általunk tárgyalt kiscsoportoktól, de ez a különbség igen jelentős. A hivatalban, üzemben, a hadseregben, az iskolában, vagyis bármilyen társadalmi szervezetben, mely meghatározott társadalmi szükséglet kielégítése végett hierarchikusan, /alá- fölérendeltség szerint/ meghatározott munkamegosztáson alapuló hálózattal rendelkezik, a csoportok ugyanúgy egyének együttesét, sajátos csoportminőségeket mutatnak, de lényegükhöz tartozik, hogy tagjaik akaratától független, társadalmi értelemben véve objektív léttel rendelkeznek. Ez azt jelenti, hogy létük nagyon sok tekintetben független az őket alkotó tagok sajátos tulajdonságaitól, sőt igen sok , esetben - például az egyházban, a hadseregben - kifejezetten az a cél, hogy a személytelenség egyenesen uralkodó legyen. Ezeket a személytelen csoportokat nevezzük formális csoportoknak.

A formális csoportok a társadalom fennmaradása szempontjából óriási jelentőséggel rendelkeznek, hiszen ezek révén tudja a társadalom mint egész függetleníteni magát attól a sok-sok véletlenadta kiszolgáltatottságtól, amely sajátos, megismételhetetlen individualitásunkkal és halandóságunkkal, esendőségünkkel függ össze. Egy olajozott működésű szervezet élettartama, egész működése és berendezkedése jóval meghaladja azokat a lehetőségeket, amelyeket a sors az egyes egyének számára -kiszab,

A formális csoportokban a formális csoport által végzett tevékenység logikájának megfelelően meghatározott pozíciókat találunk, és minden egyes pozícióhoz meghatározott, a szervezet által szankcionált viselkedésmód, úgynevezett szerep társul. A pozíciók, és így a szerepek is, egymással meghatározott alá-fölérendeltségű, illetve mellérendeltségű, de minden esetben kölcsönös viszonylatokat képeznek.

(Azok a csoportok, amelyeknek sajátosságaival a csoportlélektan foglalkozik, olyan egyének együtteséből állnak, akik önnön elhatározásuk folytán kerültek be, és maradtak ott a csoportban, mintegy saját individualitásuk, kényük-kedvük, sajátos hajlamaik, ízlésük stb. szabta keretként vállalják a csoport-hovatartozást. Egy hetente összejáró baráti kártyaparti, volt iskolatársak baráti köre, egy amatőr sportcsapat említhető tipikus példaként. Ezeket a csoportokat nevezzük informális csoportoknak. Ha a formális csoportok létfontosságúak a társadalom mint egész fennmar-

dása szempontjából, az informális csoportok létfontosságúak /sok egyéb tényező társaságában/ az individuuum mint egész tekintetében. Számos kóros viselkedési forma, beleértve a legtragikusabbat, az öngyilkosságot is, megelőzhető volna, ha felfigyelnénk az első jelek egyikére, az egyén kikopására informális csoportjaiból.

Ha szélsőségesen akarnánk fogalmazni, azt is mondhatnánk, hogy formális csoportok az egyén társadalmilag jelentős tevékenységében /elsősorban a munka során/, az informális csoportok pedig az egyén individualitása szempontjából jelentős tevékenységében /elsősorban a játékban/ töltenek be kulcsszerepet, A társadalomtudományi gondolkodás egyre inkább tartathatlannak tekinti a formális és az informális csoportok közötti merev szétválasztást! Az alapvető ok abban rejlik, hogy a formális csoport ideálisan tétélezett, szabályzatokban leírt, a szervezetbe való bekerüléshez szükséges oktatás során ismertetett működése és a tényleges működés között szinte sosincs összhang. A formális csoportok aktuális hétköznapi sok tekintetben informális viszonyokká változnak, legalábbis a résztvevők tudatában. A tagok keresztnevükön, becenevükön kezdik szólítani egymást, akarva-akaratlanul kiismerik egymás sajátos vonásait, van aki rokonszenvet, van aki ellenszenvet arat társai körében, mást észre sem vesznek, a sikereseket irigység, áskálódás vagy őszinte tisztelet "veszi körül" /melynek kialakulása típusos csoportfolyamat/, aki kudarcot vall azt sajnálják, esetleg kárörömmel figye-

lik és így tovább, A formális szervezet tehát bizonyos mértékben "lepusztul", töredezik az informális natások következtében, (izgalmas kutatási feladat ennek a folyamatnak a nyomkövetése, és egy-egy szervezet vezetőjének szempontjából az egyik legfontosabb iolog ennek a ténynek az ismerete,

Az informális csoportok sem a "tisztá szabadság" szinterei. A csoportlét, amennyiben valóban annak tekinthető, minimális szinten is feltételez bizonyos - az átélésben-nem feltétlenül kényszerként jelentkező - formális mozzanatokot, pl. szokásokat, konvenciókat, megszabott viselkedési módokat, amelyek mintegy csirái a formális csoportok merev előírásainak. Tegyük a farmernadrág példáját, A fiatalok informális csoportjaiban ez a viselet szinte ugyanannyira kötelező, mint a rendőröknek az uniformis, /Más kérdés, hogy mennyire hordanák szívesen a fiatalok a farmernadrágot, ha azt rendeletileg kötelezővé tennék./

A csoportlélektani ismeretek tehát nagy mértékben átfedik egymást a formális és informális csoportok esetében, A szétválasztás mint láttuk, nem is teljesen indokolt. Az a tény azonban, hogy az egyéni tapasztalatban annyira eltérő minőségként jelentkezik az informális csoporttagság /szubjektíve, ezt kötetlennek éljük át, bármennyire is kötöttségekkel legyen terhes/ és a formális csoporttagság /itt a helyzet éppen megfordítva áll, ezt szubjektíve kötöttségnek éljük át, legyen bármennyi jogos és jogtalan lehetőségünk a "kibúvóra"/ indokolttá teszi ennek a megkülön-

böztetésnek a megtartását.

Vonatkozási csoportok

A társadalmi nagycsoportok valamint a formális csoportok futólagos említése után még egy csoportfajtatól el kell határolnunk a szűkebben vett kiscsoportot. Ez pedig a vonatkoztatási csoport.

Mióta az egyénnek lehetősége van a társadalomban nagyobbfokú változtatásokra, választhat például munkahelyet, választhat árut a piacon, dönthet - bár objektíve behatárolt korlátok között - személyes élete számtalan apró-cseprő dolgában, természetes, az is hogy az egyén ezt nem mindig teheti a maga kénye-kedve szerint. Ha cipőt vesz magának, azt csakis a saját lábának sajátos - jóllehet tipizálható - alakja alapján fogja tenni. Itt semmi egyéb szempontot nem szabad hogy figyelembe vegyen, ha 40-es lába van, nem vehet magának a hordás reményében sem 42-es, sem 38-as cipőt. Teljesen másként jön szóba azonban ez a kérdés, ha a cipő fazonjáról, színéről van szó. Az egyén dönt ugyan egy bizonyos fazon, sarkmagasságú cipő kiválasztása mellett, de valójában mások hasonló döntései után megy. Ha fiatal, akkor divatos cipőt fog választani, mégha kissé kényelmetlen is. Maga a fiatalság egy társadalmi nagycsoportot jelent. Ebben az esetben a mércéül, vonatkoztatási alapul vett csoporthoz tartozás egybeesik a tényleges nagycsoportba való hovatartozással.

Kortünet, hogy a fiatalság divatja egyre inkább mérvadóvá válik más korosztályok szemében is. Ha egy negyvenéves férfi tizenkilencéves fia barátai ízlése alapján választ cipőt magának, akkor az illető vonatkoztatási csoportja már szemelláthatóan eltér a tényleges csoporthozartozástól, Példánk meglehetősen banális volt. De ha figyelembe vesszük, hogy életünk mindennapjaiban mi mindenre van szükségünk, nelynek kiválasztását ugyan személyesen magunk végezzük, de döntésünk józan, azt mondhatnánk "takarékosági" szempontok alapján mások döntéseit követi, akkor belátjuk, hogy igen fontos társadalomlélektani jelenségről van szó.

A vonatkoztatási csoportok témája kívül esik a szűkebben vett társadalmi kiscsoportok lélektanán. Az egymásra rétegeződő nemzedékek, az egymásra ügyelő társadalmi rétegek tagjainak viselkedése és cselekvése azonban a vonatkoztatási csoportok kategóriájának ismerete nélkül megérthetetlen. Sokszor kiscsoportképző elem is lehet a vonatkoztatási csoport, gondoljunk például a ma gombamódra szaporodó vadásztársaságokra, teniszkörökre, bridzspartikra, ezek mind arról tanúskodnak, hogy ezek a konkrét kiscsoportok társadalmilag determinált közegben léteznek, meghatározott értékek, viszonyítási sémák rabjaiként.

A kiscsoportokra vonatkozó sajátosságok és törvényszerűségek abszolutizálásának veszélye a szélesebb értelemben vett történelmi-társadalmi meghatározottság kihangsúlyozásával hárítható el. Az utób-

bi vonatkozás, egyoldalú eltúlzása sem veszélymentes azonban, itt a konkrétság, az aktuálisan ható szociálpszichológiai működések jelzése az ellenszer. Az itt felvázolt Szkülla és Kharibdész szemelőtt tartásával vágjunk tehát neki a csoportlélektan vizeinek.

Lét számproblémák

A lehető leggyakoribb probléma mindjárt az, hogy hány személy együttesét tekinthetjük kiscsoportnak? Az alsó létszámhatár megvonása könnyűnek látszik, nyilvánvaló, hogy Robinson, Caspar Hauser, hogy a világirodalom két ellentétes magányosát /az egyik "magában hordozta a társadalmat", a másik nyelvtől és társadalmi ingerektől megfosztottan sínylődött elzárva/ semmiképpen sem tekinthető másnak, mint egyénnek, Valószínűnek látszik, hogy két egyén együtt, a pár sem elővételezhet, mely alakilag csoportjelenségekre emlékeztet.

Véleményem szerint /és ez nem magánvélemény/ a valódi csoportjelenségek zöme a három személyből álló együttesekben már előfordul. Itt ugyanis jelentkezik a csoportlét pszichológiájának egyik alapténye, a személyek alternatíváiban történő választási szabadság/ nevezzük képzeletbeli hármas csoportunk tagjait A-nak, B-nek és C-nek. Ha kezdetben egyik személy sem ismeri egymást, és feltételezzük, hogy a kölcsönös megismerés során egyenletesen kezdenek rokonszenvezni egymással-, a hármas csoport kiegyensú-

lyozott képet mutat. De tegyük fel, hogy C idővel magához ragadja a kezdeményezést. Mi történt?

A és B engedelmesen elfogadja C irányítását, hiszen az esetben a C iránti behódolásuk hasonlóná teszi őket, melynek következménye a fokozódó összetartozás lehet, kölcsönös rokonszenv támadhat bennük. Ez a kölcsönös rokonszenv idővel szövetséggé fejlődbe-, mely végső soron C neheztelését válthatja ki.

C tehát a szövetség megosztására tör, kedvez vagy Á-nak vagy B-nek. A és B együttműködése és kölcsönös rokonszenvé ebben az esetben versengésre és elhidegülésre vált át, A vesztes fél nem nyugszik bele helyzetébe és talán ő akarja ezután kezébe ragadni az irányítást.

Nem soroljuk tovább a lehetőségeket, de az látható, hogy a három személyből álló csoport milyen széles körű lehetőségeket rejt magában már akkor is, ha mindössze két változót, a vezetést és a rokonszenvet vesszük figyelembe. A valóságban ható változók száma ennél természetesen jóval több, és így a hár-
ra3 csoportokban zajló dinamika is jóval gazdagabb.

Modellként tehát a hármas csoport megteszi, de ez nem ad választ eredeti kérdésünkre, hány személyből állhat az optimális kiscsoport? Akik a szociálpszichológiát a természettudományokhoz mérik, bizonyára megrökönyödve veszik tudomásul a választ, hogy nem tudunk pontos számot megadni. Hozzávetőlege-

sen sejtjük: hogy 20-25 főn felül érdemleges kiscsoportról már nemigen beszélhetünk. Ilyen létszámon felül a csoport felbomlik, de az már korántsem bizonyos, hogy két vagy három kiscsoport születik belőle, és a születő kiscsoportok létszámát sem tudjuk statisztikai alapon előre megjósolni.

A pontos szám nem is létkérdés. Pontosabb viszont az elv, mely a kiscsoportok létszámának alakulása mögött feltehetőleg ott lappang. Ez az elv a figyelem természetére vonatkozó kutatások eredményeként született meg. Az emberi figyelem információfelvételi kapacitása véges. /Banális megfigyelés például, hogy azonos időben csak egy tevékenységre vagyunk képesek teljes odaadással figyelni./ Egy időpillanatban csak korlátozottan vagyunk képesek a környezet ingereire odafigyelni. Az ingerlést kiváltó ingerek száma nem lehet több mint 7-2. Ha most a figyelem számára kínálgató ingereknek tekintjük a személyeket egy csoportban, kézenfekvő, hogy az optimális csoportnagyság is 7 személy körül kell hogy ingadozzon.

Parkinson szellemes könyveinek egyikéből származik az alábbi példa, mely egy formális csoport, az angol kormány összetételében mutatja ki ennek az elvnek a működését, "Kétségtelenül nehéz volna bizonyítani, hogy a kormány első megtestesülése - az Angol Koronatanács, ma a Lordok Háza - valamikor csupán öttagú volt. Mikor először hallunk róla,, már elvesztette bensőséges jellegét: a létszám 29 és 50 körül

ingadozik, a tagság örökletes.

A fejlődés melyik pontján jelent meg a belső bizottság a főnemesség méhében? 1257 körül, tagjait a Királyi Tanács. Lordjainak nevezték és számuk tíznél kevesebb volt. 1378-ban is csak tizenegyen voltak és még 1410-ben is ugyanennyien. Ezután, V. Henrik uralkodásától fogva, sokasodni kezdtek. Az 1433:20, 13C4:41-es összlétszám elérte a százhetvenkettőt, mielőtt a tanács végképp megszűnt volna ülésezni.

A Királyi Tanácson belül kifejlődött a kormány harmadik megtestesülése - a Titkos Tanács. Eredeti létszáma kilenc volt. 154-ben húszra emelkedett, 1547-re huszonkilencre, 1558-ban negyvennégyre.

A Titkos Tanácson belül kialakult a junta vagy Kormánytanács, amely 1615 körül kiszorította az előbit. Nyolc tagja van, mikor először hallunk róla, 1700 körül már tizenkettő, és 1725-ben húsz. A Kormánytanácsot azután, 1740 táján kiszorította egy belső csoport, amelyet azóta egyszerűen kormánynak neveznek.

1939-től fogva igyekeznek megmenteni az intézményt, mint ahogy igyekeztek megmenteni a Titkos Tanácsot I. Erzsébet királynő alatt. A kormány 1940-ben hanyatlani látszott, s egy belső kormány /5-7 vagy 9 tagú/ készen állt, hogy átvegye a helyét, A végkiemenetel azonban még ma is bizonytalan."

A római birodalom hadseregének szervezeti sémája a 7-es számra épült. Számos más szervezet példáját is felhozhatnánk, mely mind azt igazolja, hogy tudva-tudatlan az emberi csoportokban általában alkalmazott elvről van szó. Bem mintha arról lenne szó, hogy az emberi személyiség mint észlelési feladat figyelemfelkeltő ingerrel volna azonosítható. De az igaz, hogy egy-egy személyről csak akkor állíthatjuk, hogy ismerjük, ha a maga történetében nyomon követjük sorsát, aktívan közrehatunk alakulásában, ha semmi sem közömbös nekünk sem ami őt éri. Ilyen típusú érdeklődés bizonyos számú személyen túl - ha csak nem vezetünk kartotékokat, mint egyes szállodák törzsvendégeik névnapjáról, szeszélyeiről stb. - törvényszerűen nem tartható fenn az őszinteség károsodása nélkül. Valószínű, hogy ezt a határt jelöli a, 7 körüli szám.

Más kérdés, hogy az életben számos kiscsoportot találunk, mely meghaladja ezt az optimumot. Ezekben a csoportokban olyan tartós alakzatok, alcsoportok találhatóak, amelyek a csoport többi tagjának a szemében egyetlen egységnek minősülnek. Ilymódon a csoport mint egész biztosán áll a lábán, de természetesen gyengíti a személyességet a csoporton belül. Egy három személyből álló alcsoport tüzetes nyomonkövetése és ismerete semmiképpen sem lehet azonos a három személy külön-külön vett ismeretével, de kiindulópontnak megteszi.

Leonardo da Vinci Utolsó Vacsora című festményén a tizenkét apostolt mint csoportot Leonardo nem-

csak külön-külön a maguk individualitásaiban jelenítet-
 ter meg, hanem talán éppen a fentebb megfogalmazott
 elv figyelembevételével, hármias csoportokra tördelve
 állította a néző elé. Így a csoport vezetőjével, Jé-
 zussal együtt, öt egységre tagolódik, és ez a szerke-
 zet ideális támpontot biztosít a csoport mint egész
 áttekintésére, de egyben kulcs az egyes apostolok sze-
 mélyiségének a megértéséhez is.

A csoportlét

A csoportosítás mint észlelési alapelv az ál-
 talános pszichológiából jól ismert jelenség. Az alak-
 lélektani irányzat szerint különböző egységeket akkor
 észlelünk csoportszerűnek, ha azok a térben egymáshoz
 közel helyezkednek el, ha hasonlítanak egymáshoz, ha
 együtt mozognak, ha kiemelkednek a háttérből, vagy ha
 "jó folytatást" kínálnak a szemnek.

Felvonulásokon, szpartakiádokon, többnyire
 erekek az elveknek a segítségével hozzák létre a
 szénnek gyönyörködtető csoportos alakzatokat. De a
 mindennapi életben is sokszor együvé tartozónak ész-
 lelünk egy sokaságot, mert egymás szoros közelségében
 tartózkodnak, vagy hasonló öltözéket viselnek. Bár-
 milyen jegy alapján is észleljünk egy csoportot, szem-
 bekerülünk azzal a jellegzetes problémával, hogy tu-
 lajdonképpen mi is az egyén helyzete ezekben a cso-
 portokban. Sokszor ugyanis az a határozott benyomá-
 sunk, hogy egyéneket meg sem tudunk különböztetni

ezekben a csoportokban, mintha egy eleven organizmus sétálna közöttünk a csoport képében. Ugyanakkor. ha egy-egy csoporttaggal külön találkozunk, egy perc kétségünk sem fér ahhoz, hogy individuális lényvel állunk szemben. A régi rómaiak mondták, hogy a "szénátorok bölcs emberek, a szenátus csőcselék."

A magyar irodalomban Karinthy Frigyes ragadta meg tökéletesen a csoportlétnek ezt a paradoxonét, hogy mennyire mások ugyanazon egyének akkor, ha csoporthelyzetben találkozunk velük: És így mentek tovább, és egyre több béna és sánta és nyomorult belpoklos csatlakozott hozzájuk, akiket Barabbás tönkretett. És mindegyik, külön-külön zokogva verte mellét és könyörgött neki, hogy intsen majd, ha kiáltani kell: »A názáretit!« mintha azt kiáltanák: »Békességi Békesség! Békesség a földön!«

Estére pedig megérkeztek Jeruzsálembe, Pilátus háza elé.

Pilátus a tornácon ült, és estebédjét költötte Barabbással, a gyilkossal.

Kövéren és fénylő arccal ültek ott, nehéz borokat ittak, és drága ételeket ettek arany edények fenekéről: skarlátpiros palástjuk messze világított.

A názáreti pedig, élén a sokaságnak, mely követte őt, a tornác elé járult, és felemelvén átszegezett kezeit, szelíden szólni kezdett:

- A pászkák ünnepe nem múlt el még, Pilátus, fővény és szokás, hogy húsvétkor egyikét az elitéibeinek elbocsássad, úgy, ahogy a nép kívánja, A nép Barabbást kívánta, s engem megfeszítettek - de vissza kellett térnem halottaimból, mert láttam, hogy a nép res tudta mit cselekszik, E sokaság mögöttem megismerte Barabbást, és most új törvényt akar - kérdezd meg őket újból, amint a törvénykönyveinkben meg vagyon írva, -

Pilátus pedig gondolkodott, aztán vállat vont, felállván a tornác szélére, csodálkozva nézett végig a sokaságon, és szólt:

- Hát kit boosássak el mármost, Barabbást vagy a názáretit?

És akkor ő intett nekik.

És ekkor sűgás támadt, s mint a mennydörgés zengett fel a sokaság.

És a sokaság azt kiáltotta: „Barabbást!«

És rémulten néztek egymásra, mert külön-külön mindegyik azt kiáltotta: „A názáretit!”

Ez a művészi megfogalmazásban oly mély paradoxon a novella születési idejekor /1916/ dívó tömeglélektan egyik alaptétele volt. Abban az időben akadtak, akik határozottan érveltek a "osoportlélek"

mellett, mely az egyéni lélektől függetlenül él, és szól a csoportosult egyének szájából.

A csoportlélek fogalmát a szociálpszichológia kísérleti alapokon megindult fejlődése.. tessékelte ki végül a tudományból. /Külön tanulmányt érdemelne, hogy az imént olvasott Karinthy novella gondolati anyaga mondjuk Farkas Geyza hasonló korban született szociálpszichológiai monográfiájában ma miért hat kurióznak, nevetséges agyrémnek, szemben a novella megrázó drámaiságával./

A kísérleti szociálpszichológia egy előre kialakított feltevés rabjaként nem azt kérdezte, hogy miért más a csoport mint *az* egyén, hanem egyszerűen azt kérdezte, hogy milyen különbség van az egyéni viselkedés és a csoportos helyzetben mutatott viselkedés között.

A csoportos helyzetet egyelőre a más személyek jelenléte értelmében definiálták, így derült fény az utóbb szociális facilitációnak nevezett jelenségre, mely abban nyilvánul meg, hogy más egyének társaságában minden egyes személy feladatvégző tevékenysége módosul. Az izomműködést igénylő mozgásos feladatvégzés általában jelentős javulást mutat /gondoljunk a sportversenyeken elért sikerekre/, kivételek személyes okok folytán /pl. lámpaláz/ illetve akkor fordulnak elő, ha kevésbé begyakorlott tevékenységről van szó. Az intellektuális, gondolati típusú feladatvégzés általában romlik csoportos helyzetben, kü-

lönösen az alkotó jellegű, feladatok esetében /többek közt ez a tényező is magyarázhatja a szellemi olimpiák kudarcát/.

Messzi azonban az út a más személyek jelenlététől a tényleges csoporthelyzetig. Kurt Lewin dolgozta ki végül azt a csoportelméletet, amely mai szemmel nézve is megállja a helyét. Ez az elmélet a csoporttagok kölcsönös függésére helyezi a hangsúlyt, és nem állítja azt a lehetetlenséget, hogy a csoport "lelke" vagy "tudata" a csoportot alkotó egyénektől független minőséget képez. A kölcsönös függés tétele azt fejezi ki, hogy a csoportban a tagok egymással olyan kapcsolatokra lépnek, melyek során terem lehetőség tulajdonképpen vett egyéni létük kifejezésére is, és ezeknek a kapcsolatoknak az összessége az, amit csoportnak nevezünk.

Lewin elmélete nem a köznapi csoportészlelés egyénntelenítő tapasztalata nyomán indul el, de azt sem fogadja el, hogy a csoport mindössze egymás mellé rendelt egyének pusztá összege lenne. Ehelyett kapcsolatrendszer tételéz föl a csoport tagjai között. Ennek a kapcsolatrendszernek a léte végsősoron természetesen az egyének szükségleteiben gyökerezik, azonban fontos hozzátenni, hogy Lewin szerint az egyének szükségleteit messzemenően meghatározzák a csoporthelyzet sajátosságai is, A megoldás tehát velejéig dialektikus.

A csoportlét rétegei

A csoport lewini felfogását a marxista szociálpszichológia messzemenően méltányolja és szűkebb értelemben véve /eltekintve a csoportok társadalmi beágyazottságáról vallott különbségtől/ csak egy pontban, a tevékenység tekintetében módosít rajta.

A marxista felfogás értelmében a csoporthelyzet objektív létalapja a konkrét tevékenység, mely a maga logikájának megfelelően kifejleszti a csoport interakciós rétegét. Ez a csoportlét dinamikájának bázisa.

A tevékenység mineműségét közelebbről nem tudjuk meghatározni. A tapasztalat azt mutatja, hogy a csoportok interakciós hálózatát tétélező tevékenység a csoporttagok bizonyos szükségleteinek a kielégítésével kapcsolatos. A probléma ezáltal nemhogy megoldódott volna, hanem végletesen összegubancolódott, hiszen a marxista emberfelfogás egyik sarktétele, hogy az emberek egymással meghatározott társadalmi viszonyokba lépve többek között szükségleteiket is termelik. Vannak olyan csoportok, ahol a "szükséglet-, kielégítő" funkciót ellátó tevékenység a mi kultúránk keretei között mozgó hétköznapi ész határain jóval kívül helyezkedik el. Vegyük példaként a karthauziak

⁺ Az interakció a társas viselkedés alapegysége, melynek során a személyek viselkedését más személyek tényleges vagy vélt jelenléte befolyásolja.

azok némaságát, vagy a japán kamikázék önpusztító fanatizmusát.

A csoport tényszerű alapja ugyan a tagok szükségleteit kielégítő tevékenységre alapuló interakciós álozat, ez azonban egyáltalán nem független a csoportlét egyéb hálózataitól vagy rétegéitől, melyek a valóságban együttesen határozzák meg a csoport arculatát, biztosítják, ahogyan Mérei Ferenc mondja, az "együttes élményt",

Az interakciós hálózat gyors és pontos működését biztosítja a kommunikációs réteg, melynek szerkezete és a benne áramló jelentések is sajátos csoporttozásokat mutatnak. Mindazonáltal a kommunikációs hálózat tapad leginkább a többihez, ez a hálózat szemlélgető önállóan a legkevesebb jagon.

A csoport tagjai között idővel meghatározott személyközi kapcsolatok alakulnak ki, melyek színezete és intenzitása /erőssége/ egyéneként messzemenően változó. Törvényszerűen adódnak innen a személyek közötti vonzások, választások, taszítások, féltékenységei és megadó nosztalgiák, melyekben az egyén társ iránt jelentkező eredendően társadalmi jelentőségű szükségletének megnyilvánulását kell látnunk, bár paradox módon ez a szükséglet kifejezetten individuais formában jelentkezik. Társ nélkül nem tudunk élni, *de* azzal a társsal sem tudunk élni, kit nem akarunk. Ez bizonyára civilizatorikus fejlemény, de aligsa valószínű, hogy visszatér valaha a lányvásárok, az

egymáshoz láncolt rabokkal zsúfolt gályák kora.

Egy csoport nemcsak arra ad alkalmat, hogy együtt tevékenykedve szert tegyünk valamire, melyet egyedül vagy nem, vagy másként tudnánk csak megszerezni, és az sem meríti ki a csoport lényegét, hogy választott társakra találunk benne. Mindezek mellett a csoporthoz tartozás ad valami megfoghatatlant is.

Holdfény alatt járom az erdőt.

Vacog a fogam s fütyörészek.

Hátam mögött jön tíz-öles

Jó Csönd-herceg

És jaj nekem, ha visszanézek,

Oh, jaj nekem, ha elnémulnék,

vagy fölbámulnék, föl a Holdra:

Egy jajgatás, egy roppanás,

Jó Csönd-herceg

Nagyot lépne és eltiporna.

A csoport eltépi a magánynak ezt az iszonyatát, amit Ady versében érzünk. Megszabja létünket, körülkeríti a valóságnak azt a szegletét, melyet ismerősnek, otthonosnak tarthatunk, Norma;- és értékképző rétegnek nevezzük a csoportlétnek ezt a vetületét,

A fentiek alapján könnyen az a benyomás támadhatna - főleg egy Mars-lakóban, aki sosem vett még részt emberi csoportban -, hogy a csoportlét előbb ismerttetett dimenziói automatizmusként működnek. Valójában ez korántsincs így, még akkor sem, ha a csoporttagok szükségletei, motívumai kivételesen

egyöntetűek, érdekelttségük a csoportban való részvételre egyaránt magas szintű. Valamiféle irányításra és szervezésre minden körülmények között szükség van a csoportokban, és ezeknek a funkcióknak az együttesége. Nevezzük vezetésnek. Ez a legszembeütőbb csoport- /és társadalmi/ jelenség és a történelem során mindig is kitüntetett figyelem tárgya volt, azonban általában csak a vezetőt figyelték, s nem a vezetetteket. 1 kettő pedig szerves egységet képez.

Az interakciós réteg

Képzeljünk el egy hajót. Ne valami hatalmas óceánjáróra gondoljunk, hanem egy vitorlásra, melyet 5-5 ember eligazíthat. Ha ez a 8-9 emberből álló csoport mondjuk Balatonfüredről el akar jutni Siófokra /és ért a vitorláshoz/ már adott az a szükségleti alap, melynek folyamányaként megindulhat a vitorlászás mint tevékenység. Ezt a tevékenységet csak csoportba szerveződve lehet elvégezni. A szerveződés a munkamegosztás elvén kell, hogy alapuljon /ha mindenki kormányozni akar vagy senki sem ér rá az elővitorlával foglalkozni stb., elsüllyed a hajó/. A munkamegosztás azt jelenti, hogy a tevékenység logikájának megfelelően munkakörök, pozíciók alakulnak ki, melyek betöltése meghatározott szakértelmet, és meghatározott viselkedést /cselekvést/ követel.

A vitorlás akkor fog Füredről Siófokra eljutni, ha a munkamegosztási rendszer minden egyes pozí-

cióban megfelelő csoporttag van. Egy csoporttag sem pótolhatatlan, hiszen mindenki csak önmaga bizonyos részét adja az egészhez. Ennyiben formális csoportról is beszélhetnénk, és valóban, ez a munkamegosztási szisztéma a formális csoportok alapja.

A társadalmi kiscsoportok interakciós /érintkezési/ szerkezete általában nem ad lehetőséget olyan világos és egyértelműen elkülöníthető pozíciók és szerepek megállapítására mint azt a példánkban láttuk. Amennyiben tartós, és a tagok szempontjából fontosnak tartott tevékenység végzéséről van szó, a pozíció- és szerephálózat feltétlenül kialakul. Más esetekben, ha a kiscsoport tevékenysége alkalmi, és inkább társas motívumok kielégítését szolgálja, a szerepképződés spontánabb, nem kötődik meghatározott pozíciókhoz inkább egy-egy személyiség és egy-egy szituáció összehalálkozásának eredménye.

Érdemes ezekről a spontán szerepekről /előre nem látható rendszerességgel jelentkező viselkedési módokatokról/beszélni, mert előfordulásuk igen gyakori. Megkülönböztethetünk közöttük konstruktív és destruktív szerepeket, A konstruktív szerepek betöltői a tevékenység előmozdítói, a destruktív szerepek betöltői értelemszerűen a tevékenység hátráltatói,

A csoportok konstruktív spontán tevékenységi szerepei a következők lehetnek:

- kezdeményező: változtat, újításokat vezet be, variációk után néz

- véleménynyilvánító: megtöri a csendet, beleszól, vitatkozik, véleménye mellett kitart, fontos kommunikációs szerep
- kérdező információra éhes, mindig minden részlettel kapcsolatosan okkal vagy ok nélkül felvilágosítás követel
- informátor: szerencsére a csoportok kitermelik a kérdező méltó párját, aki készséggel kielégíti az információs /ál/ igényeket
- szabályalkotót igen fontos konstruktív szerep, hiszen a szabályok, normák, értékek, lényegi csoportdimenziót képeznek, és sokszor kimondásuk nélkül nem hatnak
- általánosító: igazi csoporthoz kötött szerep, betöltője azt a feladatot vállalja magára /többnyire nem is tudva róla/, hogy összefoglaljon, tisztázzon bizonyos kérdéseket a csoport előtt /sokszor az informátorra bízva a terjesztést/

engedelmeskedő; passzív, de fontos szerep, nem ideális, ha egy csoportban túl gyakori /más szerepekkel való kombináció híján/.

1 destruktív tevékenységi szerepek közül a következőket említhetjük meg:

- akadékoskodó: többnyire a véleménynyilvánító szerepének eltorzítója /esetleg a kezdeményezőé/,

túlzásba vivője.

- Vetélkedő: a buzgó engedelmeskedő túlbuzgalmában vetélkedővé válhat, de a csoportban elfoglalt helyzetükkel elégedetlen csoporttagok szerepe is lehet.
- mindenttudó; az általánosító szerepének túltengéses változata
- hírharang: nemcsak informál, hanem dezinformál is /rémhíreinek terjedéséért persze nem ő tehet, sőt többnyire nem is ő találja ki azokat/

A kommunikációs réteg

Az interakciós hálózat egymás mellé, illetve alá és fölé rendelt szerepekből álló együttese nem nélkülözheti a megfelelő kommunikációs hálózatot. Az interakciók a kapcsolatok viselkedésbeli /és érzelmi/, vagyis tartalmi oldalát, a kommunikáció pedig a kapcsolat formai oldalát realizálja. /Bár meg kell jegyeznünk, hogy az utóbbi időben kérdésessé vált ennek a szétválasztásnak a jogossága. Elég ha az olyan beszéd aktusokra -utalunk, melyek önmagukba sűrítik mind a kommunikációt, mint az interakciót. Pl. a szóbeli sértések./

A csoporton belüli kommunikáció a maga elvontságában kevésbé tekinthető önálló csoportalkotó tényezőnek /bár annak tűnhet. A Egy-egy csoportkommuni-

kációs típus csak jelzi a csoport állapotát, kiegyensúlyozottságát, feldaraboltságát, vagy bomlását. A kommunikációs minta ismerete támpontot adhat a csoport tevékenységi nívójának a megállapítására is. lobbféle típust különböztethetünk meg a kommunikációs alakzatok között. ABSZOLUT-típusnak nevezhetjük azt, amikor a csoport minden egyes tagja minden mással kommunikációs kapcsolatot tart fenn. Ez lehet a csoport teljes strukturátlanságának a jele is, de leíét a csoport sajátos tevékenységi szervezetének a tünete. Beszélünk KÖR-ről, melyben minden csoporttag két másik csoporttaggal tart fenn kétoldalú kommunikációs kapcsolatot, senkinek sincs hírmonopóliuma. As ilyen csoportokban elkülönült vezető sincs /már Tagy még/.

A LÁNC-ban a két végponton lévő csoporttag áátrányos helyzetben van, mivel csak egyetlen partnerrel léphetnek kommunikációba. Az Y alakzat centralizált kommunikációt hoz létre, a központi személy bárom személlyel is kommunikálhat, az összes többi csak egy személlyel /vele, vagy egyik közvetítőjével./ Az alakzat még centralizáltabb forma, itt a központi személy, /aki az X közepén található/ a másik négy személy mindegyikével közlési kapcsolatra léphet, de azok csak vele, illetve rajta keresztül közölhetnek bármit is. Tiszta esete ez az alakzat a hírmonopóliumnak. Nem kedvez a csoporton belüli demokratizmusnak. Hatékony eszköz a csoport manipulációjára.

Bár tanácsos óvakodnunk még ezzel a következtetéssel is, hiszen a kommunikációs rendszert kiszakítva könnyen megcserélődhet az ok és az okozat viszonya. Ha valahol X alakzatot találunk, nem árt természetesen a kommunikációs mint megváltoztatásán is. Gondolkozunk, de előbb azért töprengenünk kell azon is, hogy milyen nyomósabb érdek okozta az X-et /mely azután csak továbbgyűrűzte negatív hatását/, De általánosságban nem tehetjük le a voksot egyik alakzat mellett sem.

A társas-vonzalmi réteg

Napjainkra a csoportok társas-vonzalmi rétege annyira jelentőssé vált, hogy a kics csoportok meghatározásakor szinte kísérti az embert ennek a rétegnek a túlhangsúlyozása. Mert valóban, életünk javarésze "formális csoportokban telik le, ahol az informalitás többnyire csak menekülés, a formális csoportokba való tartozás kötöttségeinek, fárasztó terheinek ideig-óráig tartó ellensúlya, és igazi kikapcsolódásnak azt érezzük, amikor magunk választotta társakkal elmerülhetünk valamilyen kedvünk szerint való tevékenységbe. Kevés ember van azonban olyan szerencsés helyzetben mint Péter Brook és szintársulata, akiknél a csoportlét a lét is egyben, lévén a színház megélhetésük forrása, személyiségük megteremtésének valódi terepnuma.

Mi indokolja vajon az informális csoportok vonzerejét? A kérdés bárgyúnak tűnhet, hiszen ugyanilyen erővel kérdezhetjük, hogy mi indokolja a szabad idő vonzerejét, vagy azt, hogy miért szeretünk nagyobb fizetést kapni mint kisebbet? Bár a szociálpszichológiától nem idegenek az ilyen jellegű kérdésfeltevések sem, most másról van szó. Ugyanis történelmileg és társadalmilag típusos problémával állunk szemben, melynek gyökere a bevezetőben már feszegetett közöségvesztés, Társadalmunk magasan szervezett munkanegoztásában dirib-darabra törünk, legtöbb Cinknek csak valamilyen banális képességét hasznosítja a társadalom /mondjuk azt a képességünket, hogy egy kart egy piros lámpa felgyulladásakor megrántunk/. Bár jobban nyilván vagyunk tartva mint bármikor, sokszor elfog bennünket a kétely, hogy valóban szükség van-e ránk?

A hajdanvolt közösségi állapotok sok tekintetben túrhetetlen állapotoknak voltak a melegágyai, de a maguk túrhetetlen és emberellenes volta mellett a bennük élő emberekből hiányoztak azok az egzisztenciális szorongások, amelyek ma annyira fogékonyá tesznek bennünket a társak, a vonzalmak irányában. Sok példát lehetne említeni, most csak egyet veszek, a halált, A régebbi társadalmakban a halál /miként az élet is/ természetfölötti elhatározás függvényének dönt, nem valaminek a vége, hanem valaminek a kezdete volt. Az életet lépten-nyomon ott kísérte /és nem kísértette a halál. Ha valaki meghalt, az közösségi élmény volt, mi mellett személyesen tanúskodhatott

mindenki. Az életben nem voltak olyan bőségben anyagi értékek, melyek siratnivalóvá tették azok elvesztését. A halál egyedül a visszamaradt társakban keltett fájdalmat, azok számára viszont a többiek adtak vigaszt.

Ma az egyén mitől sem retteg jobban mint a haláltól. A természetfölötti hiedelmektől megszabadulva szinte cinikusan tudja, hogy nincs maradása. Mások halála nem a szeme előtt zajlik, erről külön szervezet gondoskodik, miként az eltemetésről is. Bizonyosság csak egy van tehát számunkra a földön, hogy el kell vesznünk. Ezt a bizonyosságot azonban minden lehető módon kiirtjuk tudásunkból, az életet az öröklét illúziójában éljük. Önmagunknak és az Önmagunk által élvezhető javaknak élvén másokra is csak úgy van szükségünk mint élvezeti cikkekre. Ez a használati viszony természetesen megbosszulja magát, mert saját személyünk is használati cikké változik mások keze közt, . Mit tehetünk? Sóvárgunk az érzelmek, a társak, a vonzalmak után.

Elgiccsesedett, romantikus ideákkal átszótt tudásunk mit sem ér társakkal folytatott érdekeltvű csereügyleteink szempontjából, arra azonban jó, hogy a "szeretet", a "bizalom", a "rokonszenv" illúziójába ringasson bennünket,

Nincs tehát rokonszenv és ellenszenv? A lelek piacán a szociometria hamis pénzzel ér fel? Valószínűleg nem erről van szó. A csoportok tagjai valóban ellenszenvet, rokonszenvet vagy közömbösséget

éreznek egymás iránt, de tudnunk kell/ hogy ezek az érzések nem öröktől valók, hanem meghatározott társadalmi körülmények között ható társas funkciók. Valóságosak, de a valóság pótlékai is egyben.

Egy csoportot akkor mondunk kiegyensúlyozott, boldog és békés együttesnek, ha mindenki "szereti" egymást benne, azaz a különböző szociometriai kérdésekre /például: Kitől kérnél kölcsön a csoportban kisebb összeget, ha rászorulnál? vagy Kinek mondanád el a csoportban egy olyan személyes titkot, mit eddig senkinek sem mondtál el?/ a csoport minden egyes tagja egyenlő eséllyel választhatja egymást. Ez azonban sosem fordul elő. A "szeresd felebarátodat mint tenmagadat" eszmény gyakorlatilag elérhetetlen, egyes felebarátainkat jobban szeretjük mint másokat. Általában már elégedettek vagyunk egy csoporttal, harmonikusnak nevezzük, ha a csoportban több központ található, vagyis egy-egy személy a választások /a kérdésekre adott válaszok/ relatív többségét kapja meg. /Ha a csoportban csak egyetlen központ van, az nem egészséges, "sztár" vagy "zsarnok" jelenlétére enged következtetni/. A harmónia jele az is, ha az egyes kérdésekre adott válaszok alapján felrajzolható kapcsolati háló zöme zárt alakzatokat rejt magába, kevés a magányos, és a láncszerűen egybekapcsolódó ember.

Szociometriai vizsgálatot úgy kezdünk, hogy a/ csoport tagjainak szóban vagy írásban kérdéseket teszünk fel. A kérdésekben azt akarjuk felderíteni,

hogy különböző helyzetekben a megkérdezettek kit választanának társul. Feltétlenül ügyelnünk kell arra, hogy a kérdésekben szereplő helyzetek konkrétak legyenek, a csoport tevékenysége szempontjából reálisak /OTP fiókban dolgozó hölgyektől tehát ne azt kérdezzük, hogy kivel szeretnének egy holdrakétában utazni/, és lehetőleg következményekkel terhesek legyenek /vagyis tényleges átrendezés kövesse a vizsgálatot/. Nem sokra megyünk az olyan kérdésekkel, mint "Ki a barátod?" "Kit utálsz a legjobban a csoportban?" A negatív választások általában többszörösen alulmúlják a pozitív választások gyakoriságát. Vizsgálati helyzetben az emberek nem szívesen nyilatkoznak társaikról negatívan. Amikor negatívan nyilatkoznak, akkor meg nincsenek vizsgálati helyzetben. A pozitív választások szisztematikus hiánya azonban árulkodó lehet.

Tíz-tizenöt főnél népesebb csoportokat ne nagyon kérdezzünk, hiszen az ilyen csoportok már eleve alcsoportokra oszlanak. Fölösleges a kérdések számát szaporítani /ez a céltól is függ/, négy-öt kérdés elég /ha jól fogalmazzuk meg őket/. Két-három személyre korlátozhatjuk a válaszokban megadott személyek /a válaszoltak/ számát.

A választások nyomán az egymást kölcsönösen választó /hogyan fordultak elő egymás válaszaiban, azt el lehet hanyagolni/ személyek között ferajzoljuk a kapcsolatokat. Ugyanúgy felrajzoljuk az egyirányú, nem viszonzott kapcsolatokat. Minél több kölcsönös kapcsolatot találunk egy csoportban, annál kedvezőbb a csoport helyzete. Külön berajzoljuk

/ha találunk/ a kölcsönös vagy egyirányú negatív választásokat is, A választások minőségét színek segítségével jelölhetjük /pl. piros = szeretet, fekete = ellenszenv, vékony vonal = egyszeres kapcsolat, vastag vonal = kölcsönös kapcsolat/. Egyirányú választás esetén nyilat használunk az irány jelölésére.

A felrajzolt kapcsolatokat nevezzük szociogramnak. Egy-egy szociogram összeállítása /az adatfelvétellel együtt/ a közhittel ellentétben igen nehéz és nagy tapasztalatot igénylő feladat, tanácsos eleinte kisebb csoportokon gyakorlatozni, és sokat kell próbálgatni a kérdéseket is. Érdemes a kapott adatokat más forrásból is ellenőrizni. Ha már tudunk szociogramot csinálni, időről-időre érdemes azt azonos csoporton belül újra felvenni.

A következő jellegzetes alakzatokat találhatjuk egy-egy szociogramom

PÁR - két személy kölcsönös választása úgy, hogy másokat nem választanak, /óket természetesen választhatják. Ebben az esetben vonzó párról beszélünk/

HÁRMAS - három személy kölcsönös kapcsolata. Rendszerint klikkeBedére utaló jegy.

ZÁRT NÉGYZET - négy személy hat kölcsönös kapcsolata. Sűrű csoportosulás, maga a megtestesült klikk.

CSILLAG - a kommunikációs alakzatok közül jól ismert X. variációja a társas-vonzalmi szférában. Egy személynek több kölcsönös kapcsolata van, de azok között, akik hozzá kötődnek nincs kapcsolat, Rendszerint számos egyirányú kapcsolat is irányul még a "sztár" /a központi figura/ felé,

LÁNC - nem lezárt párok egymáshoz kapcsolódása.

PEREM - legsúlyosabb esete a magány, amikor az illető se nem választ, se őt nem választják. Nem sokkal jobb a helyzet, ha ő választ, de őt nem választják. Előfordulhat, hogy őt választják, de ő nem viszonzza a választást. Egyik eset sem tekinthető előnyösnek a csoport egésze szempontjából.

Hátra van az a kérdés, hogy mitől függenek a szociometriai választások? "Ellentétek vonzzák egymást", "Hasonló a hasonlónak örvend," "Holló a hollónak nem vájja ki a szemét", Ennyire futja hétköznapi bölcseségünkben.

A szociálpszichológia rendkívül összetettnek látja a feleletet. Valószínű, hogy az elszigetelt vizsgálat /ezt különben valamennyi csoportréteggel való ismerkedés esetében szem előtt kell tartanunk/ nem sokat ér, csak szempontokat adhat.

Az egyik szempontot a pszichoanalitikus felfo-

gás adja. Ismeretes, hogy ez a felfogás nagy jelentőséget tulajdonít az elfojtásnak, a tudattalan működéseknek. A rokonszenvet többnyire az azonosítás válfajának tekintik, mely pótolni hivatott valamilyen hajdan kiesett fontos személyközi kapcsolatot /pl. az apa, anya, fiú, lány mátrix mentén létrehozható kapcsolatok valamelyikét/. Az ellenszenv indulatáttétel eredménye lehet, valaki olyan bűnéért lakol, melyért nem is ő felel, de mi így szabadulunk meg büntudatunktól, /pl. amikor az egyik fiú gyűlöli a másik fiút, mert tudattalanul féltékeny rá a lányok körében élvezett sikerei miatt./

Nincs arról szó, hogy valamennyi kapcsolatban és választásban az azonosítás vagy az indulatáttétel után nyomozzunk, de nem árt ismerni ezeket a folyamatokat, hogy a rokonszenvi és ellenszenvi kapcsolatok hétköznapi ésszel /ez a hétköznapi ész sokszor csak a romantikából örökölt elgiccsesedett felhám/ feltételezett irracionalitása veszítsen magyarázó értékéből.

A tapasztalati valósághoz minden bizonnyal közelebb jár a behaviorista felfogás által nyújtott szempont. Eszerint a választásokat személyes érdekek

+ Behaviorizmus - amerikai lélektani irányzat, mely I. Pavlovval egyidőben a külső ingerek szerepét hangsúlyozta a viselkedés létrejöttében és szabályozásában, szakítva a szubjektivistikus felfogásokkal. Jelentős hatást gyakorolt a szociálpszichológiára is.

motiválják, Az lesz rokonszenves számunkra, aki ki-elégíti szükségleteinket, megadja nekünk azt, amire vágyunk. Ellenszenvünkre pedig az számíthat, aki gáncsol, akadályoz bennünket, aki kárt okoz nekünk. A magyarázat nagyon józan, és sokszor valóban ésszerűtlen lenne egyéb szempontok után keresgélni, mert a behaviorista nézőpont megfelel. Érdekházasságról például már mindenki hallott /esetleg éppen abban él/ Ám egy kapcsolat által nyújtott előnyök és hátrányok rendkívül széles körben szórnak, és tényleges elő-rejelzést csak akkor tehetünk, ha ismerjük a kapcsolatot résztvevőinek értékrendszerét, vagyis azt, hogy mit minősítenek előnyösnek vagy hátrányosnak a maguk szempontjából.

Az alaklélektani felfogás szerint a választások valamilyen egyensúlyra, kiegyenlítődésre törek-szenek, Ha Baudelaire szociálpszichológus lett volna bizonyára a kapcsolatokban leledző "k o r r e s p o n d e n c i á k-ról" /megfelelésekről/ beszélt volna. Tény, hogy a választást nagyban befolyásolhatják hasonlósági szem-pontok, A különböző társadalmi rétegekben folytatott szociológiai vizsgálatok arról tanúskodnak, hogy az azonos társadalmi rétegeken belül jóval gyakoribb a barátkozás, az összejárás és a házasodás, mint "ki-felé". De nemcsak erről a "kemény" értelemben vett hasonlóságról beszélhetünk. Sok személyes vonzalom oka az izlésbeli hasonlóság, a gondolkodásbeli ha-sonlóság, az érdeklődés hasonlósága.

De mi a helyzet az önértékelés és a mások ál-

tal adott értékelés hasonlósága esetén? önmagunkat többnyire pozitívan értékeljük, szeretjük magunkat. 5a azt tapasztaljuk, hogy valaki szeret bennünket /és nem hízeleg, legalábbis nem vesszük észre rajta/, rendszerint bennünk is szeretet /legalábbis rokonszenv/ ébred az illető iránt. Így az elmélet. A valóságban ez csak akkor történik így, ha az észlelt rokonszenvhez egyéb előnyforrások észlelése is társul. De mi van akkor, ha kisebbségi érzésünkben önmagunkhoz való viszonyunk nem pozitív, hanem negatív? Gyűlöljük magunkat. Mire számíthat az, aki tetszését nyilvánítja irántunk? Vagy azt fogjuk szeretni, aki negyet bennünket? Ezek érdekes kérdések, de sajnos egyetlen dimenzióban nem válaszolhatók meg. A fontosság dimenzióját feltétlenül figyelembe kell vennünk. magunkról alkotott képünk, akárcsak a másokról alkotott képünk nem egységes, egyes elemei fontosabbak és lényegesebbek számunkra mint a többi elem. Rendszerint akkor ébred két ember között kölcsönös rokonszenv, ha a számukra fontos dimenzióban van közöttük hasonlóság.

Bizonyos esetekben a különböző pszichológiai felfogások egymásnak ellent is mondhatnak. Behaviorista felfogás szerint a diáknak, akit megbuktatott a tanára, gyűlölnie, félnie kellene a tanárt. Többnyire így is történik. De nem mindig. Előfordulhat például az, hogy a diák még jobban megszereti tanárát mint annak előtte. Azonosíthatja például tanárát apjával, és egyenesen el is várja ebben az esetben a bukást. De az is lehet, hogy az elszenvedett kudarcot

a következő módon magyarázza meg magának: "ha ilyen kitűnő képességekkel rendelkező diákot mint én ez a tanár megbuktatott, akkor még nálamnál is kiválóbbnak kell lennie. Ilyen tudású embernél megbukni nem szégyen". Ezt nevezi többek között Leon Pestinger, az 50-es évek legnagyobb hatású szociálpszichológusa kongnitív-disszonancia redukciónak. És tényleg, sokszor előfordul, hogy nagyobb becsben részesítjük azokat az embereket, akik miatt szenvednünk kell, mint azokat, akiken- akadály nélkül keresztül gyalogolhatunk.

Egy-egy szociometriai választás értelmezése tehát gondos mérlegelést igényel, főleg a választás motivációjával kell tisztában lennünk.

A társas-vonzalmi kapcsolatok típusai valamint a jellegzetes csoporton belüli kommunikációs alakzatok hasonlósága feltűnő. És valóban, a társas-vonzalmi kapcsolathálózat többnyire intenzív kommunikációs kapcsolatokra is enged következtetni. Az összefüggés azonban meglehetősen formális /túl azon, hogy igen magátólértetődően hangzik/, mivel mit sem mond a kommunikáció témájáról. Van ugyanis a kommunikációnak egy "kenőolaj" funkciója, teljesen idegen emberek is órákig el tudnak egymással beszélgetni /főleg ha azonos társadalmi rétegből származnak/ konvencionális, információt nélkülöző témákról. A társas-vonzalmi kapcsolatokkal párhuzamosan futó kommunikációs kapcsolatok nyilván nem ilyenek.. Az itt folyó kommunikáció igen intenzív, a partnerek személyes érdek-

lődésébe vágó témák keringenek, az információáramlás folyamatos. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy pasztán a kommunikációs szint megjavítása ír a csoporton belül előforduló egyéb problémákra. Ezért olyan kényszeredettek a különböző ad hoc szervezett ismerkedési estek, barátinak hirdetett találkozók. A csoportépítés biztosabb módja a tevékenység felől vett kiindulás, és ha már van közös élményalap, biztosított a közös motiváció, akkor érdemes kísérletezni a kommunikációs szint javításával.

1 csoport norma- és értékteremtő világa

Ha mondjuk valaki vitatkozni kezd velünk azon, **hog**y az üveg törékeny-e vagy sem, a vitát könnyen elhínthetjük. Kalapáccsal rávágunk az üvegre, és a gyakorlat megadja a feleletet. Mit teszünk azonban akkor, ha megnézzvén egy Jancsó filmet vitatkozni kezdünk azon, hogy a látott film jó volt-e vagy rossz?

Világunk egyre több olyan ingerrel szolgál számunkra, ahol a közvetlen tapasztalás révén mit **sem** érünk el, a bizonyosság, a véleményünk igazába vetett hit másoktól függ. A csoporthoz való tartozás egyik leglényegesebb következménye a másoktól kapott bizonyosság birtoklása, melyért cserébe mi hasonlót nyújtunk. A csoporthoz való tartozás hatására a tagok a csoport tevékenységének tengelyében vagy ahhoz közelálló dolgok tekintetében egységesülni kezdenek. Az egységesülés mind a viselkedés, mind a gondolkodás,

mind az érzelmi világ terén megragadható.

Muzafer Sherif, a török származású amerikai pszichológus végezte el a 30-as években azt az azóta sokszor megismételt kísérletet, mely gyönyörűen illusztrálja a csoport egységesítő hatását az egyénre - egy egyszerű, észlelési feladat esetében. A feladat az volt, hogy egy elsötétített helyiségben látható fehér pontra kellett odafigyelni. Ilyen helyzetben jellegzetes illúzió keletkezik, mintha a pont mozogna. Mindenki egyéni módon látja a pont mozgásának irányát, nagyságát. Miután megfigyelték, hogy a kísérleti személyek külön-külön milyen mértékben esnek áldozatul ennek az illúziónak, csoporthelyzetben is megismételték a kísérletet. Most a kísérleti személyek egymás társaságában voltak, és mindegyik hallotta, ahogy a másik hangosan megbecsüli a fénypont elmozdulásának irányát és mozgását.

Több ismétlés után a kísérleti csoport tagjainak becslései egységesülni kezdtek, és végül egységes észlelési norma alakult ki: minden kísérleti személy azonos irányban, azonos távolságra "látta" elmozdulni a valójában nem mozgó fénypontot. Amikor a kísérleti személyek egy későbbi alkalommal külön-külön vettek részt a kísérletben, a korábban egységesült norma továbbra is érvényesült, egyéni eltérések már nem voltak.

Bármilyen művinek is tűnik ez a kísérleti helyzet, valójában modelljeként kínálkozik az élet

bonyolultabb helyzeteiben megfigyelhető egységesülési tendenciáknak. A csoporthoz tartozás hatására megjelenő egységesült normák funkciója kettős: egyrészt nyelik a csoportnak, mint egésznek a hatékonyságát, sásrészt a csoporttagoknak, mint egyéneknek megkönnyítik a világ értelmezésének, észlelésének a feladatát.

A hatékonyság növekedése megfigyelhető például kommunikáció tekintetében is. Az összeszokott csoportok kommunikációs rendszere már magában véve elkülönülésre, fokozott belső hírcserére ad lehetőséget. /Egy amerikai nyelvész a nyelv kialakulását csoportlélektani szempontból magyarázza. Szerinte az eredetileg egyetemesen érthető jelrendszert azért váltotta fel a beszélt nyelv, mert az egyes csoportok el akartai titkolni közleményeiket a többi csoport előtt. Persze nyilván nem kiscsoportokra kell elsősorban gondolnunk./ A kommunikáció közössége és egységesülése következtében nőhet a csoport tevékenységének hatékonysága is, fokozódhat a csoport társas-vonzalmi kapcsolatainak kölcsönössége,

A csoport tagjait érő eseményekre vonatkozó közös értelmezéseket jelentéseknek nevezzük, melyek összessége a csoport minden egyes tagjának sajátja. G. H. Mead századunk 20-as 30-as éveiben ebből a közös jelentésकिनcsből kiindulva építette fel szociálpszichológiai elméletét.

A csoport normaképző funkciója természetesen nem minden csoportban érvényesül egyformán. Számos

egyéb szociológiai és szociálpszichológiai tényező hat itt közre, de tény, hogy csak akkor beszélhetünk kialakult, erős csoportokról, ha egységesülés mutatkozik a csoporttagok között.

Az egységesülés hatásait a társadalmi összehasonlítás jelenségével mérhetjük. Társadalmi összehasonlításról akkor beszélünk, amikor az egyen a mása képességeit vagy véleményeit mások képességeivel vagy véleményeivel hasonlítja össze, Az összehasonlításra azért van szükség, hogy az egyén értékelni tudja önmagát. A csoportba való tartozás jelentős mértékben megkönnyíti a társadalmi összehasonlítást, hiszen a csoport a maga normái révén eleve megszabja, hogy a tagok milyen pozíciókat foglalnak el képességeik tekintetében a csoporton belül, és egységesíti a véleményeket is, /Kincs szó persze a képességekről vagy a véleményekről általában, hanem csak a csoport tevékenysége szempontjából fontos képességekről és véleményekről. Minél intenzívebben vállalt csoporthovatartozásról van azonban szó, az egységesülés annál szélesebbkörű.

A Jancsó film példájánál maradva, ha valaki egy adott csoport tagja, és a csoportnak már egységesült véleménye van ebben a kérdésben, mások véleményét a csoportvéleményhez fogja mérni. Saját véleményeként védelmezi ugyan azt amit mond, de jó ha tudjuk, hogy egy csoport véleménye van mögötte. Minél erősebb az illető csoport, annál biztosabb lesz az egyén a maga véleményében.

Önmagunkról alkotott képünket is csoportképződményként foghatjuk fel, hiszen azt, hogy mit érünk, mások visszajelzése útján tudjuk meg /sok-sok, rendszerint pozitív irányú torzítás útján/. Általában minél kevésbé vagyunk bizonyosak önmagunkban /és valamilyen mértékű bizonytalanságra bizonyos térti-leteken valamennyiünknek oka van/, annál inkább rá-szorulunk mások, a sajátunknak tekintett csoport tá-mogatására. Amit konformizmusnak neveznek, az lénye-gében a csoporttámogatás iránti szükséglet kifejező-dése,

S. Asch nevéhez fűződik ennek a gondolatnak a kísérleti bizonyítása. Kísérleti személyeinek egy-szerű észlelési feladatokat adott. Arról volt szó, hogy egy kártyán felmutatott három vonal közül kel-lett eldönteni, hogy melyik vonal hosszúsága felel neg egy negyedik vonal hosszúságának.

A csoportban nyolc egyén volt. Mindegyik tag nyilvánosan közölte Ítéletét. Az egyik kísérleti sze-mély egyszerre csak azon vette észre magát, hogy teljes ellentmondásba került a csoport összes többi tagjával. /A nyolcból hét személy ugyanis előzetesen zegadott instrukciók alapján felelt./ A naiv kísér-leti személy ebben a helyzetben a többség Ítéletével került szembe olyan inger esetében, araikor kétség-telenül el lehetett dönteni a helyes választ. Mit tettek a kísérleti személyek ebben a helyzetben? lagyobbik részük, 68 % független maradt. A függet-
lenek három típusba voltak sorolhatók:

1. Magabiztos. Energikusan szembeszállt a többség véleményével, és volt ereje megküzdeni a konfliktussal úgy, hogy sosem engedett a maga igazából.

2, Individualista, ő elvből ügyet sem vetett a többség véleményére, mert úgy véli, hogy "neki mindig igaza van".

3. Lelkiismeretfurdalásos. Számára a konfliktus jelentős, kételkedik ítélete helyességében, de nem enged.

Az engedékeny, vagy konform kísérleti személyek típusai a következők voltak:

1, Viaszember: önbizalma annyira alacsony, hogy ténylegesen helyesnek látta a többség ítéletét.

2, önmagában bizonytalan: nem bízott meg a maga ítéletében és ezért csatlakozott a többséghez. ^s

3, Kisebrendűségi érzéstől gyötört: Teljes tudatában annak, hogy mit tesz, megszavazta a többség álláspontját, mert nem tudta volna elviselni, hogy a csoport szemében fogyatékosnak mutatkozik.

Más kísérletekben nemcsak azt vizsgálták, hogy a többségi nyomás miként hat észlelésbe!! Ítéletekre, hanem azt is, hogy véleményekre miként hat. úgy találták, hogy a konformitás tendenciája igen erősen érvényesül az utóbbi esetben, amikor szemé-

lyes tapasztalati támpont nincs.

Mindamellettt helytelen volna valamiféle abszolút különbséget feltételezni az úgynevezett "konform" és "önálló" személyiség között. Feltehető ugyan, hogy léteznek egyéni sajátosságok ezen a téren is, de az önértékelés adott szintjét, az önbizalom meglétét vagy hiányát nem tekinthetjük veleszületett tényezők folyamányának. Hagy szerepet játszhat itt a nevelés, a megelőző tapasztalatok, A személyiségtényezőnek tűnő konformitás egyik forrása lehet például az a nevelési rendszer, ahol kizárólag a siker-kudarc mentén bírálják el az egyéneket egyes elszigetelt teljesítmények tekintetében. Ép, normális fejlettségű emberek esetében nem feltételezhetjük, hogy létezik univerzálisan képességihiányos egyén, A nevelés során tehát nagy súlyt kell fektetni arra, hogy ha valaki adott teljesítménydimenzióban kudarcot vall, akkor keressünk más teljesítménydimenziót, ahol sikereket arathat. /Ha nem a nevelő keresi meg ezeket az alkalmakat, az illető keres magának ügyis./

Számos társadalomellenes tevékenység forrása az ilyen kárpótlást nyújtó alkalmak keresése, mely rendszerint nem magányos, hanem társas, csoportos keretek között zajlik. Ha bizonyos tekintetben önbizalomhiányos egyének csoportba szerveződnek, az eredmény nagyon is fejlett önbizalom lehet - éppen a csoport normaszervező funkciója révén.

Amikor helyesről és helytelenről beszélünk, akkor nemcsak arra utalunk, hogy a csoport kitermeli

azokat a normákat, amelyek mentén minősíteni lehet az egyéneket, hanem egyúttal arra is gondolunk, ami ezeknek a normáknak a mélyén lappang. A csoport értékteremtő funkciójára gondolunk. A világhoz való viszonyunkat nagy mértékben meghatározza, hogy mit tartunk jónak, és mit tartunk rossznak. A jó és rossz dolgokkal kapcsolatos előfeltevések rendszerét nevezzük értékrendszernek. Sok útja és módja van annak, hogy értékekre tegyünk szert, hiszen a társadalomba való belenövés során, a családban, az iskolában, a velünk egykorúak csoportjaiban, majd később a baráti csoportokban végső soron értékeket sajátítunk el.

Az értékelsajátítás folyamatát itt nem érintjük, de az nyilvánvaló, hogy a magunkkal hozott értékek egy része aktuálisan már nem érvényes, új körülmények merülnek fel, melyekkel kapcsolatban új értékekre van szükség. Ezekben az esetekben a csoportthovatartozás szerepe óriási. Az egyes csoportok értékei a csoportok tevékenységének függvényében különbözhetnek, általában a csoport értékeinek természeté dönti el, hogy mit tartunk társadalmilag fontos, hasznos funkciót betöltő csoportnak, közösségnek, és mit káros, destruktív emberi együttesnek. Az értékek skálája széles, miként a csoportoké is az. Péket e-fehér skatulyázással semmire sem megyünk. Társadalmunk mai fejlettségi foka mellett számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy a különböző /formális és informális/ kis- és nagycsoportok léte egyúttal társadalmilag is indokolt, ami az egyes csoportok érdekeinek ellentétességével magyarázható. Ez igen sok

áttétellel jelentkezik a szociálpszichológiai mezőben,, de mindenképpen óvatosságra int a csoportok értékeinek minősítésekor.

Különösen óvatosan kell eljárunk a deviáns, a társadalmilag elfogadott normáktól /és értékektől/eltérő csoportok esetében. Nem a rablógyilkos bandák védelmében mondjuk, de sokszor előfordul, hogy egy formális vagy informális, nagy- vagy kiscsoport a maga értékeit a kizárólagosság igényével hangoztatja, és ezáltal másokban a deviancia, a büntudat, a kisebbrendűség érzését kelti. Volt idő, amikor a fiatalok ruhaviselete fölösleges politikai aggodalmakat keltett /ez egy-egy munkahelyen, iskolában konkrét csoportfolyamatokban is megnyilvánult/, de ma is megnyilvánul számos csoporttal szemben a türelmetlenség. Ez azonban már a csoportközi viszonyok területére vezet át, mellyel az adott keretek között nem foglalkozhatunk.

Ami a csoporton belüli devianciát illeti, a csoportok éppen az egységesülési tendencia veszélyeztetése folytán, rendkívül hevesen reagálnak erre. Kísérletileg előidézett helyzetben azt tapasztalták, hogy a normasértő viselkedés a csoporton belül interakciót és kommunikációt eredményez a normasértő egyén irányában. A folyamat azonban - amennyiben a deviáns makacs - egy bizonyos ponton megszakad, és a deviáns kikerül a csoportból. Többnyire persze itt sem pusztán individuális problémáról van szó, hanem egyéb, a deviáns tag és a csoport egészét illető

problémákról /pl. a deviáns tag nem tartja elég vonzónak a csoportot, elégedetlen, mert a csoporttagságért viselt hátrányok nincsenek összhangban az előnyökkel./

Az érték-probléma kapcsán jól szemléltethetjük a csoportlét különböző dimenzióinak az egymásrautaltságát. A társas-vonzalmi hálózat sztárfigurája a csoport értékeinek legfőbb hordozója, vonzereje innen adódik. A csoport értékeinek természetét viszont tevékenységi bázis szabja meg. Sherif nevéhez fűződik ennek a tételnek a gyakorlati bizonyítása. Különböző társadalomellenes, tehát a lakosság, a hatóságok szempontjából deviánsnak minősülő csoportok átnevelése volt a probléma. Az ilyen csoportokban rendszerint igen befolyásos, a többség bizalmát élvező személyek találhatók, kik a különböző betörésekben, rablótámadásokban irányító szerepet is töltenek be. "Szakértelmük" folytán ezek a személyek igen népszerűek a csoportban, Nyilvánvaló, hogy ezeknek a személyeknek a befolyását valamiképpen meg kellett szüntetni. A legegyszerűbb megoldás persze az eltávolítás, de ez nem lenne biztosíték arra, hogy a csoport nem tudna-e kitermelni még egy hasonló figurát.

Sherif ehelyett a javarészt fiatalokból álló, magyar műszóval élve, galériát átnevelésére egy teljesen más módszert tanácsolt. Kosárlabdatornát indítványozott indítani közöttük, ahol a győztesek vonzó díjakat kapnak. Javaslatát megvalósították, és az eredmények arról tanúskodtak, hogy az ötlet bevált.

Nem arról volt szó, hogy a galerik egyik napról a másikra megszelídültek volna, de annak arányában, hogy a játék - és a versenyszellem egyre fontosabb szerepet kezdett közöttük betölteni, az átalakult tevékenységstruktúra az értékek átalakulását is magával hozta, Nem a betörői szakértelme, vagy a vak agresszivitás számított már többé első számú csoportértékeknek, hanem a gyors helyzetfelismerés, a jó labdaérzék. Ennek következtében a korábban népszerű, személyek csillaga lehanyatlott a csoportokban, és azok lettek az új sztárok, akik birtokában voltak az újonnan létesült csoportértékeknek.

Vezetés

Az utóbbi példa egyúttal egy újabb csoportdimenziót, a vezetést is bevon a tárgyalt csoportjelenségek körébe. Mielőtt a vezetést mint csoportjelenséget értelmeznénk, időzzünk el egy pillanatra a vezető személyének problémájánál. Az első világháború idején nagy divatja lévén a tesztvizsgálatoknak, mindent elkövettek, hogy a jó vezetőt mint személyiséget tudják jellemezni, és megadott jegyek alapján azután adott populációból eleve vezető személyiséget tudjanak kiválasztani.

Az eredmények kiábrándítóak voltak. Hiába születtek az újabb és újabb tulajdonságlisták, hiába finomodtak a mérőmódszerek, a tesztek segítségével kiválasztott vezetők semmivel sem voltak jobbak mint

azok, akik semmiféle pszichológiai szűrőn nem mentek keresztül előzetesen.

A második világháború tiszti tanfolyamairól kikerült amerikai tisztekről megállapították, hogy a különböző vezetői teszteken elért eredményeik és a frontokon történő beválásuk között alig van összefüggés, /Jól előrejelezték a tesztek viszont a tanfolyamon később kapott osztályzatot,/ Egy-két hetes fronttapasztalat azonban már elegendő volt, hogy a harcoló katonák maguk megállapítsák, hogy ki a jó tiszt /azaz vezető/, A front annyiban speciális helyzet, hogy az eredménytelenség elég világosan észlelhető /aki kudarcot vall az meghal, megsebesül, illetve fogságba esik./

Ha mindenáron vezetői tulajdonságokat akarunk emlegetni, akkor kénytelenek vagyunk megelégedni a következő /üres/ általánosságokkal:

- 1, Rátermettség - az a képesség, melynek révén az egyén képes eredményesen részt venni a csoport életében,
- 2, Önbizalom - ez mint láttuk egyáltalán nem "tulajdonság", hanem bizonyos körülményekre adott /és rögzült/ reakció,
- 3, Alkalmazkodás - a csoport szabályainak és szokásainak elfogadása.

A vezetőt valószínűleg képtelenség önmagában, kiszakítva a csoportból vizsgálni, és még kilátástalanabb "vezetői tulajdonságokat", valamint azok "mérésére" szolgáló eszközöket konstruálni, Hofstätter, nyugatnémet pszichológus szerint a legtanácsosabb módszer a vezetőt ott vizsgálni, ahová tartozik, a vezetettek körében. Ez a tanács arra a megfigyelésre támaszkodik, hogyha öt-hat ember valamilyen kérdésről elkezd vitatkozni, vagy valamilyen közös akcióba kezd, óhatatlanul kialakít egy vezetői szerepet, mely betöltőjét is megtalálja. Ezt nevezzük spontán módon felmerülő vezetői szerepnek,. Kiscsoportok vezetési problémáinak megoldására a módszer nálunk is ajánlatosnak látszik, nyilvánvaló, hogy nagyobb szervezeti egységek. formális csoportok vezetése így nem oldható meg. De ott is számolni kell a vezető pszichológiai törvényességével, vagyis azzal, hogy a csoport értékének bizonyos mértékben letéteményese legyen.

A vezető és a vezetettek kölcsönhatása képezi a vezetés lélektanának a kulcsát. Nem mindegy azonban, hogy ez a kölcsönhatás milyen "társas klímában", milyen vezetési stílus szerint megy végbe. A vezetési stílus fogalma Kürt Lewintől származik. Lewin a fasiszmus rettenetével az idegeiben hajózott át Amerikába. Az alaklélektanból leágazó sajátos, dinamikus pszichológia felfogása itt érett szociálpszichológiává. A náci Németországból Amerikába érkezve nem meglepő, hogy Amerika polgári liberális demokráciája lenyűgözte. Úgy vélte, hogy a németországi viszonyok szociálpszichológiai szempontból nézve elsősorban a

tekintélyen alapuló vezetési stílussal jellemezhetők. Ezzel szemben az amerikai viszonyokban a demokratikus vezetési stílust látta érvényesülni. Harmadik vezetési stílusként pedig az anarchikus módszert vette fel /mely szintén nem volt társadalmi-történelmi előzmények nélkül/.

A Lewin által felvett vezetési stílusok társadalmi-történelmi viszonyok szociálpszichológiai absztrakciói, és miit ilyenekből hiányzik már mind a társadalmi szempont. Ez azonban nem tekinthető fogyatékoságnak, ameddig nem akarjuk illetéktelenül túláltalánosítani a lewini szempontok alapján nyert szociálpszichológiai eredményeket. A kis csoport és a kisebb közösségek esetében feltétlenül haszonnal érvényesíthetők a vezetési stílussal kapcsolatos kísérletek tanulságai.

A kísérletet szabadidő-klubok résztvevőivel folytatták le, akik mit sem tudva arról, hogy kísérleteznek velük, három csoportba osztva folytatták tevékenységüket /játék, szórakozás/.

Az első csoportba tekintélyelvű vezetés volt /a vezető személye mindegyik csoportban azonos volt, hogy a személyi sajátosságokkal összefüggő tényezők hatása semleges legyen/. A tekintélyelvű vezetés követelményei a következők /szociálpszichológiai szempontból/:

1. Minden fő irányelvet a vezető határoz meg, a cso-

port nem szólhat bele a vezető döntéseibe. /Parancsolás./

2. A tevékenység későbbi menete mindig bizonytalan, mert a vezető visszatartja az egészre vonatkozó információkat.
3. A vezető rendszertelenül utasít és jelöl ki személyeket egyes feladatok elvégzésére,
4. A vezető önkényesen büntet és dicsér,

A második csoportban demokratikus vezetés volt. A demokratikus vezetési stílus a következő jegyekben nyilvánul:

1. Minden közérdekű kérdésben vita után a csoport dönt, a vezető csak kezdeményez, és kezdeményezéséhez támogatókat szerez, "közvéleményt" teremt.
2. A tevékenység egésze, a perspektíva vita folyamán alakul ki. A csoportcélhoz vezető föllépések világosak. Ha a vezető tanácsára van szükség, a vezető mindig alternatívát állít fel, melyen belül választani lehet.
3. A csoport tagjai szabadon választják meg, hogy az egyes feladatokon kikkel akarnak dolgozni, a munkát a csoport osztja fel.
4. A vezető dicséretei és bírálati "objektivitásra"

törekednek, figyelembe véve a csoport véleményét is,

A harmadik csoportban a vezető mindent ráhagyott a csoporttagokra. Ezt az anarchiára építő vezetési stílust a következő jegyek jellemzik:

1. A csoportban az egyének egyedül illetve csoportosan dönthettek bármiben, a vezető minimális mértékben vesz csak részt ebben.
2. A vezető ellátja a csoportot a tevékenység végzéséhez szükséges anyagokkal, és közli, hogy ha kérdezik, hajlandó válaszolni. A vitát ráhagyja a csoportra.
3. A vezető egyáltalán nem törődik a szervezéssel.
4. A vezető nem avatkozik be a munkafolyamatba, nem tesz kísérletet értékelésre. Nem dicsér, nem bírál.

10 éves fiúk tartoztak az öttagú csoportokba. A kísérlet résztvevői a társas-vonzalmi hálózatban elfoglalt hely típusa, intelligencia, testi fejlettség, személyes tulajdonságok illetve szüleik társadalmi-gazdasági helyzete tekintetében azonos kategóriába tartoztak. A csoportok viselkedésében létrejött különbségek tehát egyes-egyedül a különböző vezetési stílusnak voltak tulajdoníthatók /hiszen a vezető személye is azonos volt/, természetesen háromnál jóval több kísérleti csoport volt /ez az eredmények szigni-

fikanciájának⁺ megállapításához kellett/.

Legkevesebbet az anarchikus vezetési stílus alatt dolgoztak a fiuk. /33 % konstruktív munka az összes rendelkezésre álló idő százalékában./ Rossz volt a végzett munka minősége is. A fiuk érdeklődése minimális volt, többnyire játszottak, beszélgettek egymással. A dologtalanság könnyen vezetett játékos agresszióra. Egészében véve nem érezték magukat jól a fiuk ebben a csoportban.

A demokratikus vezetési stílus körülményei között a munkavégzés a teljes rendelkezésre álló idő 50%-át tette ki. Igen erős volt a munka iránti érdeklődés, ami abban is megmutatkozott, hogy a fiuk akkor is nyugodtan dolgoztak tovább, amikor a vezető elhagyta a helyiséget. Nagyfokú kreativitás, és eredetiség jellemezte a demokratikus körülmények között végzett tevékenységet.

A demokratikusan vezetett csoportokban a résztvevők kevésbé gyakran használták az "én" személyes névmást. Nagyobb fokú volt a csoporttal való törődés /"mi", "miénk"/, a csoport társas-vonzalmi szerkezete kiegyensúlyozottabb volt a többi csoporthoz képest. Nagyobb volt a készség a csoporttulajdon kímélésére is.

⁺ Szignifikancián azt értjük, hogy az illető eredménye nem a véletlen műve, hanem valamilyen törvényszerűséget tükröz.

A tekintélyelvű csoportokban a munkavégzés ki-magaslott /74 % az összes rendelkezésre álló idő száza-lékában. - Ezért az eredményért azonban drágán kellett megfizetni. Mindenekelőtt az agresszív légkörrel. Ha-talmaskodás, szitkozódás, hencegés, rombolás, bűnbak-állítás kísérte a megnövekedett munkateljesítményt. Mindez azzal függ össze, hogy a tekintélyelvű, vezetés óhatatlanul megghiúsítja egy sereg szükséglet kielégí-tését, szabályokat és korlátokat állít az egyén elé, aki agresszív viselkedéssel vezeti le a benne felhal-mozódott feszültségeket. Mindamelllett a tekintélyelvű vezetés bizonyos szükségleteket azért kielégít, ki-elégülést jelenthet a passzivitás, az, hogy a csopor-tagok azonosíthatják magukat /irreális szinten/ egy erős, talán az apa mintájára elképzelt hatalmas ve-zetővel,

Csalóka a munkateljesítmény növekedése azért is, mert nem tükröz valódi érdeklődést. Amint a ve-zető kiment a szobából, az autokratikusan vezetett csoportokban visszaesett a teljesítmény /74%-ról 29 %-ra/.

Az egyes csoportok nem egyformán reagáltak a tekintélyelvű vezetési stílusra. Voltak behódoló cso-portok /itt nyilván az említett regresszív szükségle-tek domináltak/, és voltak ellenszegülő csoportok /itt a frusztrációs élmény[†] hevesebb agressziót ered-

[†]Frusztrációs élménynek nevezzük valamely állított, de el nem ért cél következtében előadódó lelkiálla-potot, amelyet az egyén kudarcként, megghiúsulásként él át.

ményezett/. Általános megfigyelés volt, hogy a tekintélyelvű, csoportokban nivellálódtak az egyének közötti különbségek, Általános nyomottság uralkodott, a fiuk természetes életkedve eltompult.

Mint mondtuk a csoportlélektan vezetésfelfogása a vezetettekre fordított figyelemben gyökerezik, Mérei Ferenc végezte hazánkban a felszabadulást követő esztendőkbén a szociálpszichológia egyik alapki-sérlétéként emlegetett vizsgálatot, mely ezt a figyelmet tökéletesen beigazolja. Két megfigyelő jegyzőkönyvezte több tucat 4-11 éves korú gyermek viselkedését egy óvodában két héten keresztül naponta egy órán át. Ezeknek az adatoknak az alapján 12 csoportot állítottak össze /egy-egy csoportban 3-6 gyermek volt/, A csoportokat igyekeztek ugyanúgy homogenizálni nem, életkor, vérmérséklet stb. alapján, mint azt az előbbi kísérletben is láttuk.

Az így kialakított csoport ezután naponta egy óráig együtt játszhatott. Pár nap múlva a csoportokban kialakultak azok a csoport élettellel kapcsolatos dimenziók, melyeket az eddigiek során áttekítettünk. Rögzült az ülésrend, kialakultak a játszási szokások, normák születtek. Sajátos csoportzsargon jelent meg, ez a csoporton belüli kommunikációt javította.

Miután a csoportok ily módon stabilizálódtak, mindegyik csoportban megjelent egy új tag, aki a csoport tagjainál idősebb volt. Az új tagok a kezdeti megfigyelési szituációban különösen energikusnak,

magabiztosnak, öntudatosnak mutatkoztak, A kérdés az volt, hogy ez a nyilvánvalóan vezetésre termett új tag milyen pozícióra fog szert tenni a csoportban,

Első reakciója az volt, hogy a csoportot a maga akaratának megfelelően akarta irányítani. Ez megtört a csoport egyértelmű ellenállásán. A kísérlet eredményei azt mutatták, hogy a vezetői ambíciókat tápláló gyermek interakciós és kommunikációs képesség tekintetében a csoport bármely tagját felülmúlja ugyan, de a csoporttal, mint egésszel szemben ő a gyengébb fél. Az újonnan bekerült vezető és a csoport viszonya a kísérletben a következő típusok szerint alakult:

1, A vezető elvesztette társas hatékonyságát, és beleolvadt a csoportba /ez ritkán fordult elő/,

2, A vezető követte a csoport hagyományait, szokásait, tehát a csoport által teremtett normákhoz viszonyítva gyengének bizonyult, de a normák alapján eredményesen utasította a gyermekeket, tehát hozzájuk képest erős volt,

3. A vezető alkalmazkodott a csoportnormákhoz, de a felvett normákat új módon kombinálta egymással. Kerülő úton érvényesítette akaratát,

4. A vezető alkalmazkodott a csoport tagjaihoz, de eközben kisajátította a csoport tulajdonában lévő játéktárgyakat, melyeket ezután már ő osztott ki a

csoport tagjainak /különbözik mindegyik gyermek ugyan-
 azt a játékot kapta, mely korábban az ő "tulajdona"
 volt. Lényegileg tehát semmi sem változott/,

5. A vezető elsöpörte a csoport hagyományait,
 normáit, szokásait, és újakat teremtett helyükre.
 /Ez mindössze egyetlen esetben történt így./

A csoport Összetartása

A csoportok összetartása valamiképpen az eddig
 tárgyalt csoport-dimenziók együttesének függvénye. A
 tevékenység által szabályozott interakciós rendszer,
 a kommunikációs rendszer, a társas-vonzalmi kapcsola-
 tok rendszere, a norma- és értékstruktúra valamint a
 vezetés a tagokra a csoportélmény bélyegét nyomja,
 melynek egyik jellemzője az úgynevezett "mi-tudat".
 A "mi-tudat" a saját csoport élményének pszichológiai
 jegye, mely a személyes "én" fölébe helyezi a csoport,
 a többiek jelentőségét. Pontosabban írjuk le ezt a
 folyamatot, ha nem "fölébehelyezésről" beszélünk, ha-
 nem a személyes "én" határainak kibővüléséről. A tár-
 sas kiscsoport jellemzője, hogy tagjaikat nem hagyja
 közömbösen az, ami a többiekkel történik, miként sen-
 kit sem hagy közömbösen az, hogy vele történik valami.
 Az empátia, a mások helyzetébe való őszinte belehe-
 lyezkedés képessége vált igen intenzívra az összetar-
 tó csoportokban.

A "mi-tudat", és közvetve a csoportösszetartás

/csoportkohézió/ erősségéről empirikusan úgy tudunk meggyőződni, hogy a csoporttagok viselkedését figyeljük. Miként a személyközi kapcsolatok erősségét is úgy mérhetjük, hogy milyen mértékben képesek más vonzó alternatívák csábítását ellensúlyozni, ugyanúgy a csoportösszetartás erejét is az "átcsábítás"-sal szemben mutatott ellenállással mérjük.

Szem előtt kell tartanunk az értékek összetettségének problémáját. Igen ritka az a csoport, mely j?sak egyetlen szempontból lenne értékes és vonzó a csoport tagjainak szemében. Világos, hogy minél több szempontból vonzó egy csoport, annál nehezebben szánja el magát valaki a csoportváltoztatásra vagy a kilépésre. Többnyire olyan csoportoknak vagyunk tagjai, ahol a benmaradás a vonzások és a taszítások dinamikusan felfogott arányától függ. Nem sokat jelent tehát az a kézikönyvekben olvasható csoportlélektani "igazság", hogy a csoportösszetartást a csoport vonzerején mérhetjük le, ha nem tudjuk, hogy pontosan milyen értékek folytán tűnik egy csoport vonzónak vagy taszítónak.

A csoportot mint egészet is alávethetjük empirikus ellenőrzésnek a csoportösszetartás mértéke szempontjából. A társas-vonzalmi kapcsolatrendszerre gondolunk. Említettük, hogy minél több kölcsönös rokonszenvi kapcsolat van egy csoporton belül, annál harmonikusabb, egységesebb, összetartóbb csoportról van szó. Az előbb kifejtett vonzás-konceptió alapján ez logikus, hiszen egy-egy jó személyközi kapcsolat

igen fontos szempont lehet a csoportban való maradás mellett /elképzelhetők összetartó csoportok rossz személyközi kapcsolatrendszer mellett is, ezek az esetek azonban ritkák és semmiképpen sem tarthatók ideálisnak/.

Többféle matematikai lehetőség áll rendelkezésünkre a csoportösszetartás mértékének megállapítására. Ezek közül kettőt említünk:

Kölcsönösségi index. Ez azt fejezi ki, hogy - a csoporttagok hány százaléka rendelkezik kölcsönös kapcsolattal. Ritkán elérhető optimum a 100%, mely azt bizonyítja, hogy mindenkit fűz valakihez a csoportban legalább egy kölcsönös kapcsolat /tartozik hozzá valaki, és ő is tartozik valakihez/. Az átlagérték 85-90 % körül van. 75 % alatt a csoport szétesésére lehet következtetni, 55 % alatt pedig már nem beszélhetünk csoportról,

Kohéziós index. Ez azt fejezi ki, hogy a csoportban elméletileg lehetséges kölcsönös kapcsolatoknak hány százaléka realizálódott, A csoportban lehetséges kapcsolatok számát a következő képlet segítségével számíthatjuk ki:

$$\frac{n}{n-1}$$

2

A képletben az n a csoport tagjainak számát jelöli. A kohéziós indexet úgy kapjuk meg, ha kiszámítjuk, hogy a megvalósult kölcsönös kapcsolatok hány száza-

lékát teszik ki az elméletileg lehetséges.100 %-nak.

A kohéziós index átlagértéke 10-13. Ha 15 fölé emelkedik, már magas fokú csoportösszetartásról beszélhetünk. Ha 10 alá süllyed, a csoport szétesőfélben van.

Csoporteffektusok

Véget nem érő viták folytak a csoportlélektanban arról, hogy az egyéni teljesítmény vagy a csoportteljesítmény ér-e többet. Kimondva kimondatlanul ezekben a vitákban a csoportot lebecsülő illetve a csoportot felmagasztaló nézetek viaskodtak egymással. Az eddigiek alapján már beláthatjuk, hogy a kérdésfeltevés önmagában hibás: hiszen a csoport se nem jobb, se nem rosszabb, hanem egyszerűen csak más minőséget képvisel mint az egyén.

Ennek a másságnak van egy statisztikai alapja is, mely az úgynevezett "álcsoporteffektusra" ad magyarázatot. Arról van szó, hogyha valamilyen becslési feladatban egyének egymástól függetlenül kell hogy becsléseket tegyenek, külön-külön sosem fognak olyan tökéletes becslést tenni, mint becsléseik átlagában. 1931 májusában a bécsi rádióban 9 bemondó /életkoruk 12 és 58 év körül volt/ egymás után felolvasott egy azonos szöveget. A rádió hallgatóságát felkérték, hogy a nagyjából két és fél percig tartó beszédpróba alapján határozzák meg a bemondók élet-

korát. 2700-an küldték be becslésüket. Kiderült, hogy a hallgatók minden egyes bemondónak csaknem pontosan eltalálták az életkorát. Ez nem azt jelenti, hogy sok volt a helyes becslés, hanem azt, hogy a hallgatók becsléseiben elkövetett torzítások kiegyenlítették egymást. Ebből az a demokratikusnak tűnő következtetés vonható le, hogy az egyének csoportjai-törvényszerűen csálhatatlanabb ítéleteket tudnak hozni mint az egyének külön-külön, hiszen az egyének által elkövetett hibák a csoportítéletben összegeződve kioltják egymást, Arisztotelész is ezen a véleményen volt: "Éppen ezért a sokaság pontosabban ítéli meg a zenei és költői műveket, mint az egyedi emberek, nevezetesen az egyik az egészből ezt a részt, a másik az egészből amazt a részt, és mindannyian együtt pedig az egészet".

Sajnos azt kell mondanunk, hogy Arisztotelész egy zseniálisan felismert elvet vitt túlzásba. Hiszen a kölcsönös hibakiegyenlítés csak akkor áll elő, ha az Ítélező egyének között nincsenek olyanok, akik semmit sem tudnak az Ítélet tárgyáról, modern kifejezéssel élve nincs kompetenciájuk. Az arisztotelészi felismerés tehát csak kompetens egyének sokaságában történő ítélezés esetén állja meg a helyét.

A társadalmi összehasonlítás folyamatának tárgyalásakor már érintettük azt a kérdést, hogy világunk számos tekintetben nem teszi lehetővé, hogy mindenki mindenben kompetens legyen, így a csoportfölény sok esetben statisztikai alapokon nyugvó társadalmi utópia

marad csupán, Különösen élesen jelentkezik ez éppen a "zenei és költői művek" terén, ahol modern művek esetén az aktuális közönség kompetenciája hiányzik, és ez magyarázza sok korszakos zseni kisémmizettségét, értetlenségbe fulladt halálát, majd "feltámadását."

- Hasonló a helyzet, a tudományban is, ahol az ujitásokat sok esetben nem az önzés, vagy a butaság, hanem a kompetencia-hiányos többség elmarasztaló ítélete gáncsolja el. A sok kínálkozó példa közül csak egyet idézünk, a neandervölgyi ember csontmaradványainak felfedezését, melyet a "szaktekintélyek" sora évtizedekig nem ismert el, egy napóleoni háborúból visszamaradt csontváznak nézve a többszázezeréves leletet.

Ha most eltekintünk a kompetencia-problémától, és csak formálisan vizsgáljuk a tényleges csoporteffektusok problémáját, a következőket állapíthatjuk meg: a csoport tagjainak véleménye a csoporthelyzetben sajátos torzuláson megy keresztül. Két egyaránt valószínű tendenciát ismerünk: a vélemények polari-
zációjáról akkor beszélünk, ha a csoport tagjainak véleménye csoporthelyzetben szélsőségesebb lesz mint a vélemények pusztá átlaga. Egyesek a véleményeknek ezt a szélső irányban történő kilengését azzal magyarázzák, hogy az egyének a csoporthelyzetben elvesztik fékjeiket, és szívesebben kockáztatnak, felelőtlenül-
bül viselkednek,

A másik tendencia a vélemények középirányban

történő eltolódására utal, vagyis itt a csoport mérséklő tényezőként lép fel. Mindkét tendencia beleillik a csoportnak már említett egységesítő mechanizmusába, de sem a polarizáció, sem a mérséklődés okainak megítélésében nem egységes a tudomány, és végképp bizonytalan abban, hogy mitől függ az egyik, illetve a másik tendencia bekövetkezése. Valószínű, hogy formális sikon ezt nem is lehet eldönteni.

Beszélnünk kell még a csoportdöntésről, mint sajátos csoporteffektusról, mely messzemenően érinti a csoport tagjainak viselkedését is. Annak idején még Lewin szegeződött szembe azzal a problémával, hogy miként lehet az embereket véleményeik, nézeteik, attitűdjeik megváltoztatására rávenni. A hagyományos módszer az egyirányú közlés, írott vagy élőszóbeli formában volt. Lewin úgy vélte, hogy a meggyőző közlés hatását a csoporteffektusok segítségével fokozni lehetne.

A második világháború idején Amerikában fellépett húshiány enyhítésére háziasszonyok nagyobb csoportjait arra akarták rávenni, hogy kevesebb húst, és több /az amerikaiak által nem becsült/ állati belsőséget fogyasszanak. Két módszert állítottak szembe egymással Lewiné.

Az egyik módszer hagyományos formájú volt, csoportokba hívták a háziasszonyokat, és előadást tartottak nekik arról, hogy a haza mennyire ínséges helyzetben van, és kell a hús a frontra, majd fel-

szólították őket arra, hogy változtassanak étkezési szokásaikon.

A másik módszer a háziasszonyok aktív bevonására épített. A csoportokban élénk vita folyt, és a végén a csoportok maguk hoztak döntést arról, hogy mit fognak a jövőben inkább vásárolni.

A hónapokkal később elvégzett kontrollvizsgálatok a csoportos vitát követő csoportdöntés /lényegében a demokratikus megoldás/ fölényét mutatták. A csoportos döntésekben résztvevő háziasszonyok többsége valóban változtatott vásárlási szokásain, szemben azokkal, akik csak az előadást hallgatták meg.

Tanulócsoportok, intenzív csoportok

A csoportlélektan egyik jellemzője, hogy tételeit szereti természettudományos köntösben előadni, nagyképűen állítja a hétköznapi tudás jól ismert igazságait, módszerei sterilek. Mindezzel szemben az amerikai pszichológiában már a negyvenes évek közepén fellepett egy ellenáramlat, mely az utóbbi öt-hat évben tetőzik igazán.

A tanulócsoportok eszméje 1946-ban keletkezett, amikor Connecticutban egyszer szemináriumot tartottak a csoportközi kapcsolatokról. A szemináriumot társadalomtudósok vezették. A vezetőség ülésére meghívták a szeminárium tagjait is, akik a vezetőségi ülés végén

elmondták, hogy miként látták ezt a csoportot, milyenek látták az üléselőket.

A tudósokat váratlanul érte az élmény, és elkezdtek azon töprengeni, hogy miként lehetne a szélesebb-rétegek számára is elérhetővé tenni olyan szervezeti kereteket, amelyek hasonló típusú tanulásra adnak alkalmat.

Milyen tanulásról is van szó? nyilvánvaló, hogy nem a mindennapi értelemben vett célirányos, megszabott terv szerint történő, egy tanár tekintélye által megtámogatott tanulási folyamatról. De az a tanulás-fogalom sem megfelelő, amely a gyermek spontán tanulásához hasonló.

A tanulócsoporthoz a tanulás jelentések megismerése, A jelentések bizonyos /személyes és csoportos/ történésekhez fűződnek, amely történéseket önmagukban mindenki ismer, csak más összefüggésben. Egyszóval más jelentést tulajdonít neki, mint ami valójában megilletné. A tanulócsoporthoz szerzett tapasztalat teszi lehetővé, hogy a jelentéseknek ez a rejtett szerkezete feltáruljon a résztvevők számára.

Milyen események, történések "rejtett jelentéséről" lehet szó? Elsősorban személyesen átélhető történésekről, melyek vonatkozhatnak a személyre magára, vagy a személynek más személyekkel fenntartott kapcsolatára, a kapcsolat termékeire, A hétköznapi élet percről-percre megszervezett rendjében, a tár-

sadalmi együttélés által megszabott személyek közötti szerepviszonylatokban valamiképpen elsikkad személyiségünk egy fontos tartománya. Én-link mintha elveszne és nem maradna meg más helyette csak a szerepek sorra egymás után lehámló rétege, melynek magja helyén iir tátong.

A tanulócsoporthok ennek az űrnek a betöltésére hivatottak:. Bér a módszer - a jelentéstanulás, az átértelmezés - a freudizmushoz hasonló, a folyamat maga gyökeresen különbözik a pszichoanalitikus kezelés mód-szerétől. Ott a kezelő személy és a kezelt személy kettősén kívül senki sincs jelen. Maga a folyamat kiszolgáltatja a kezelt személyi; a kezelő személynek. És végül az értelmezett jelenségek új jelentése a tudattalanból a tudatosba való átemelés során jön létre.

A tanulócsoporthban nem feltétlenül erre a tudatosító mozzanatra kell gondolnunk. A tanulás során nem arról van szó, hogy "visszaszereznek" valamit, hanem szereznek egy új tapasztalatot, mellyel felvértezve azután visszamennek a társadalomba élni az életet.

Mi ez az új tapasztalat? A tanulócsoporthok hívei szerint elsősorban önismeret, és a társismeret. Mi ennek az alapja?

A tanulócsoporthok nélkülözik a csoportlélektantól oly fontosnak tűnő tevékenységi alapot. A csoporttagok nem a csoportlélektani leírásokból ismert,

automatizmusként ható módon, tárgyként élik át a csoportlét különböző dimenzióit, hanem - éppen mert tanulócsoportról van szó - lehetőség nyílik arra, hogy tudatosan figyelő alanyaivá váljanak a csoportfolyamatoknak. Az önismeret és a társismeret tehát a csoportismerettél jár együtt. Mindez a csoporttagok érzékenységének fokozódását vonja maga után, ezért is nevezik a tanulócsoportokat angolul "sensitivity training groups"-n.ak.

Az érzékenység kiéleződése folytán a tagokban nő a kíváncsiság minden társas történés iránt, hiszen a csoportban semminek sincs "kint" a társadalomban megszokott szerkezete, jelentése, itt mindent a csoport tagjainak kell újrateremtenie. Ez pedig érdeklődés, kíváncsiság nélkül nem megy. A szerepviszonyok tisztázatlansága folytán nem könnyű a személyek közötti választás. A tanulócsoportban meg lehet tanulni, hogy a személyek közötti választás jóval szélesebb körön is alapulhat, mint azt a társadalmilag nagyon is belénk programozott "szubjektív" elképzelések megengedik. A konvenciómentesség, a szerepviselkedés szinte tökéletes hiánya, a kommunikációs fesztelenség, mind az érzékenység iskolázását szolgálja. A tanulócsoport fokozza az egyén társra nyitottságát, de közben fokozza az egyén önmagára irányultságát is. A személyközi kapcsolatokba horgonyozza az egyént, és eközben mind az én-re, mind a kapcsolatokban résztvevő személyekre irányuló figyelem és tudat is éleződik.

Hogyan zajlik le egy tanulócsoport találkozása?

A tanulócsoporthoz résztvevőit a csoport vezetője toborozza össze /a tanulócsoporthoz való részvétel rendszerint pénzbe kerül/, és ezt követően rendszeres időközönként és mindig azonos helyen találkoznak egymással a csoporttagok. A csoport vezetőjének általában van egy helyettese is. Mindketten részt vesznek a csoport ülésein, de vezető szerepük nem a hagyományos módon /tehát nem a Lewin által leírt háromféle vezetési stílus valamelyike szerint/ érvényesül. A vezetők egyrészt ugyanolyan tagok mint a többi csoporttag, másrészt tevékenységük a folyamatok serkentése, könnyítése. Nem ők értelmezik /hiszen azt a pszichoanalízis során jobban meg lehet tenni/, hanem oda akarják eljuttatni a csoportot, hogy a csoport tagjai maguk tudjanak értelmezni.

Az efféle csoportokban való részvétel eleinte heves ellenérzést vált ki a résztvevőkből, hiszen ilyen mérvű strukturátlanságot rendszerint még nem volt alkalmuk megélni. Kezdetben 10-15 percig tartó fagyos csönd uralkodik, mely gátszakadásszerűen heves kommunikációra vált át. Itt van mindjárt az első élmény: ki hogyan élte át ezt a feszültséget.

Az egymást követő csoportüléseknek mind megvan a maguk jellegzetes dinamikája, és mire véget ér a csoport, bizonyos, hogy a tagok egy sajátos tapasztalattal lettek gazdagabbak.

Ami a dolog ideológiáját illeti, nyilvánvaló, hogy elsősorban az amerikai társadalom elidegenedett-

ségével kapcsolatos jelenségről van szó. Az "akadémikus" szociálpszichológia inkább csak leírja a társadalmi együttélés mechanizmusaiban dirib-darabra történi egyén anatómiáját, de segíteni nem tud és nem is akar rajta, A pszichológiai kezeléshez folyamodó egyén pedig azt veszi észre, hogy bekerül egy társadalmi szervezet gépezetébe, mely nem annyira gyógyítja a betegeket, mint konstruálja őket. Betegszerepbe helyezve betegtudatot ad nekik, tekintélyelvűleg fellépő gyógyító félisteneket /a pszichológusokat és az orvosokat/ szegez velük szembe stb.

Ezzel szemben a tanulócsoporthban való részvétel kockázatmentes javulást ígér, melynek során a pszichológiai problémákkal vívódó egyén elsősorban önmagára illetve a hozzá hasonló csoportjára van utalva.

•A 60-as években a "hagyományos" tanulócsoporth mellett újabb változatok is megjelentek. Ezekben a csoportokban a verbális kommunikáció szerepének megőrzése mellett fokozott figyelmet fordítottak a nem-verbális kommunikáció különböző formáira. A modern interakciókutatás alapján ismeretes, hogy az emberek között napról-napra lezajló történésekben milyen fontos szerepet játszik az úgynevezett "személyes tér", melyet szinte testünk meghosszabbításának tartunk, a "szemezés", az érintés, az öltözet megléte vagy hiánya /vagyis a meztelenség/, az interakció fizikai közege /egészen más az interakció jellege például vízben/.

Ezt az újabb irányzatot "intenzívnek" is nevezhetjük. Az intenzitás egyik forrása az előbb említett nem verbális kommunikációs csatornák bekapcsolásából származó metakommunikációs hatások fokozott kiaknázása, a másik forrás pedig az együttlét ideje. Az idő igen fontos tényezője a csoportnak, A tanuló-csoportok szétaprózott együttléte helyébe az intenzív módszer két-három napos összefaragtságot jelent, melynek következtében a tanulócsoporthoz ismert folyamatok mélyebbé válnak, lefolyásuk katartikusabb, a személyiség számára revelálóbb lesz.

Sok a visszaélés az ilyen csoportok körül, és nem kedvez ezeknek a csoportoknak az őket körülvevő ideológia sem. Tagadhatatlan azonban, hogy valami új kezdődött velük a csoportlélektanban, amely bizonyára a hagyományosabb felfogást követő csoportlélektani irányzatokra is kihat.

Legyen bár szó a régibb vagy az újabb csoportlélektanról, látnunk kell, hogy alapjában véve társadalmi szükségletre rimel rá mindkettő, magán viselve születésének közege, mindenekelőtt az amerikai társadalom körülményeinek bélyegét. Ha bírálni akarjuk a csoportlélektant, elsősorban erre kell rámutatnunk, ez azonban nem jelentheti azt, hogy mindenestől semminek, vagy éppen hamis tudati jelenségnek tekintsük a társadalmi kiscsoportot és az abban lezajló történéseket. A szociálpszichológia a maga módján visszatükröz bizonyos társadalmi jelenségeket, és mint ilyen óhatatlanul magával sodor ideológiai elemeket is. De

erre nem szűkíthetjük le, hiszen ha ezt tennénk, a mi társadalmi körülményeink közepette semmit sem használhatnánk fel belőle. A feladat éppen abban áll, hogy különbséget tudjunk tenni az ideológiai motiváció és a "sui generis" jelenségtartomány között, mely megváltozott társadalmi összefüggésben szükségképpen másként jelentkezik.

A közösség

A szocialista társadalomban minden bizonynyal a közösség kategóriája lehet a csoporttal kapcsolatos fogalmak gyűjtőmedencéje. Nem arról van szó, hogy a közösség valami gyökeresen más mint a csoportlélektan által tárgyalt csoport. Ennyiben a csoportlélektan nélkülözhetetlen bevezetés a közösségek lélektanához is. Ami a közösséget megkülönböztetővé teszi, az ideológiai jelentése, értékirányultsága. A közösség egyúttal mindig cselekvés is, mégpedig társadalmilag progresszív, /hogyanagyot ne mondjunk/ forradalmi cselekvés, A közösség elmélete közösségi gyakorlat is egyben, nem hagyományos akadémiai diszciplína tehát, amelynek a polgári csoportlélektan oly szívesen tekinti magát.

De a közösség nem spontán gyakorlat terméke, hanem tudatosan megtervezett és szervezett együttes. A tervezés és a szervezés elképzelhetetlen volna

+ Sui generis: /lat/ sajátos, különleges, egyedi

bizonyos előfeltevések, ismeretek, egyszóval pszichológiai tudás nélkül, mely tudományosnak tekinthető. Tudományos, mert a más társadalmi viszonyok között felhalmozott pszichológiai tudás kritikus ismeretén alapul, és tudományos, mert az adott társadalmi viszonyoknak megfelelő ismeretek felhalmozását /majd azok alkalmazását/ tartja céljának.

Még egyszer hangsúlyozzuk a közösség értékírányult, változtató, jövőre orientált voltát. Makarenko a közösség vizsgálatakor joggal hangsúlyozza, hogy közösségnek csak azt a "szociális egységet" nevezhetjük, amely szocialista elvre épül. A szocialista elv a történelmi-társadalmi fejlődés eredményeként szükségszerűen jelent meg az emberiség történelmében. Az egyes egyén a maga haláltól behatárolt életében időről-időre perspektívaatlannak vélheti életét, és a csoportban, társadalomban, ahol él, pusztá környezetet láthat, melyre neki csak reagálni kell. A közösség feloldja ezt a pusztá reagálási kényszert, és egyszerre teszi tagját a tevékenység alanyává és tárgyává, így ad életének perspektívát.

Ez a perspektívaadás történelmileg mindig konkrét módon zajlik. A felszabadulás után következő két-három év máig fénylő közösségi példáinak egyike a NÉKOSZ-mozgalom. E mozgalom egyik hajdani vezetőjétől vesszük át közösségi-meghatározását: "A közösség individuumok együttese, szerencsésen kombinált és demokratikus mechanizmus által társítva, amely képes belátásra, sőt magatartások megváltoztatására

bírni az embereket. Ennek az a feltétele, hogy tudatos, elfogadható cél, humánus áramkör fogja őket össze úgy, hogy lássák: egymásra már szükségünk van, egymás nélkül már nem érzik olyan jól magukat, mint egymással, barátság szálai szövik át együttesüket. Nem elvtelen vagy egyoldalú barátságok, hanem amelyek mindig beletorkollanak egy nagyobb kollektíva - osztály, nemzet - világába, a progresszív társadalmi cselekvésbe.+

E meghatározásnál jobb csak jelen közösségi gyakorlatunk jobbulásával születhet.

+ Kardos László Köznevelésben megjelent interjúja szavait idézi Sipos Zsuzsanna a VET kollégium című cikkében, Kultúra és Közösség, 1976/1. 87. old.

IRODALOM

Az irodalomjegyzékben csak a magyarul hozzáférhető, legszükségesebb művekre térünk ki, akit a téma bővebben érdekel, nyomozzon tovább a megadott művekben található irodalomjegyzékek alapján.

1. Buda Béla 1965. Az emberi csoport mint szociálpszichológiai probléma, Valóság, 91—100 old.
2. Kulcsár Kálmán 1969• Az ember és társadalmi környezete, Budapest: Gondolat, 166-203 old.
3. Mérei Ferenc 1971. Közösségek rejtett hálózata, Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó
4. Pataki Ferenc /Szerk./ 1969. Csoportlélektan, Budapest: Gondolat

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	3
A csoport kategóriájáról	6
A csoportlélektan kialakulásáról	10
Formális és informális csoportok	18
Vonatkozási csoportok	22
Létszámproblémák	24
A csoportlét	29
A csoportlét rétegei	34
Az interakciós réteg	37
A kommunikációs réteg	40
A társas-vonzalmi réteg	42
A csoport norma- és értékteremtő világa	53
Vezetés	63
A csoport összetartása	73
Csoporteffektusok	76
Tanulócsoportok, intenzív csoportok	80
A közösség	87